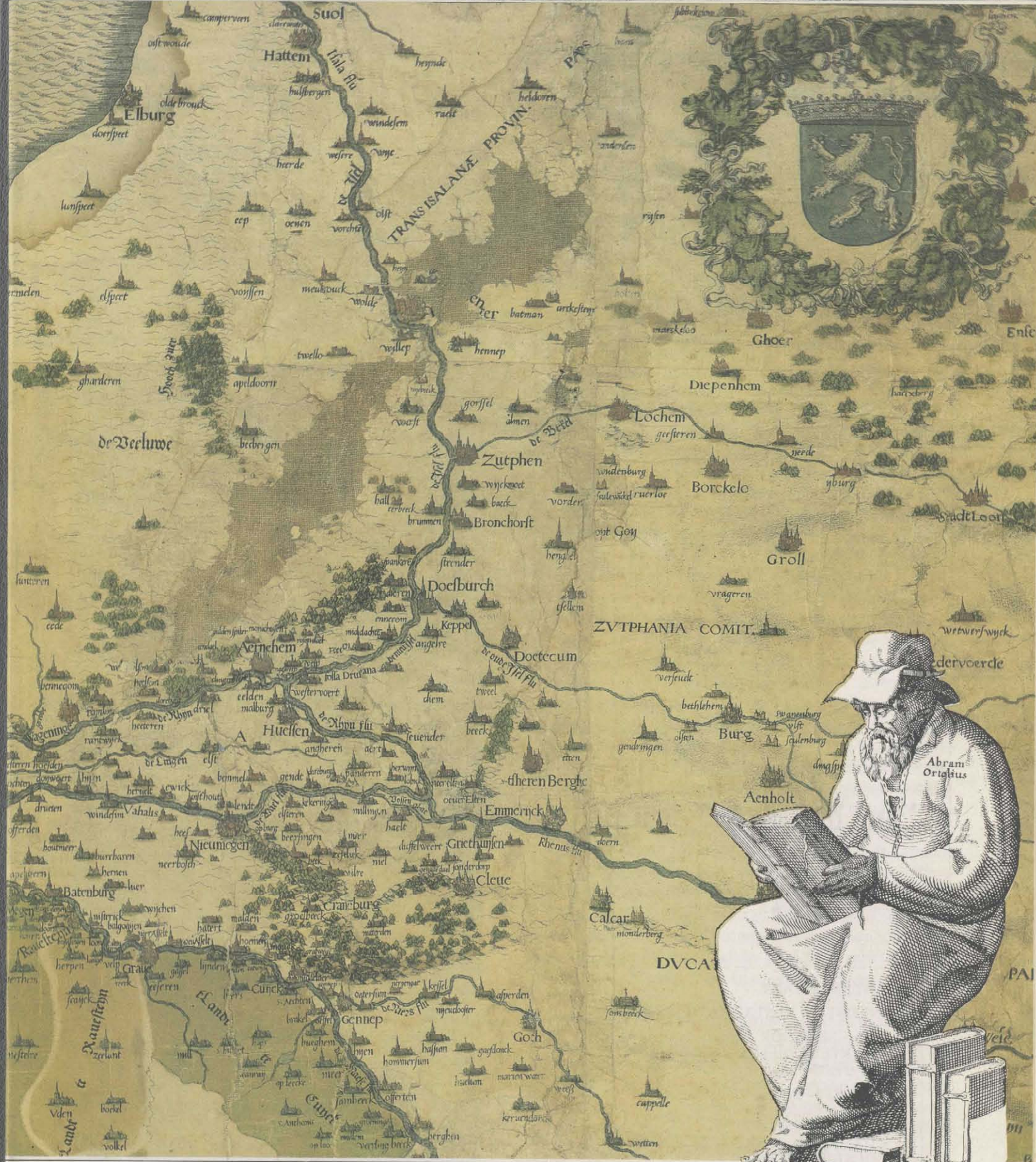

CAERT-T-HRESOOR

TIJDSCHRIFT VOOR DE GESCHIEDENIS VAN DE KARTOGRAFIE IN NEDERLAND 5e jaargang, 1986 nr. 1

UW SPECIAALZAAK VOOR:

- 16e tot 19e eeuwse landkaarten
- stads- en dorpsgezichten
- geïllustreerde boeken
- kook- en kinderboeken
- oude ansichtkaarten
- oude poppen

's ochtends en 's maandags gesloten.

Parade 17a
5911 CA Venlo
Tel. 077-19000

"In de Bokkeschuur"

Voorstraat 11-13
4161 CS HEUKELUM (bij Leerdam)
telefoon 03451 - 12186

- ANTIQUARIAAT
- INLIJST- en RESTAURATIE-ATELIER
- IN- en VERKOOP VAN TOPOGRAFISCHE KAARTEN, PRENTEN EN BOEKEN (16e t/m 19e eeuw)
- BEROEPS- en BEDRIJFSPRENTEN
- INTERNATIONALE ZOEKDIENT
- CURSUSSEN en PRIVÉLESSSEN HANDBOEKBINDEN en INLIJSTEN

Lid van V.A.R. en F.G.E.

Geopend: van 14.00 tot 17.00 uur en op afspraak.
('s-donderdagds gesloten)

CAERT-THRESOOR

Inhoud

5e jaargang, 1986 nr. 1

L.A. Reuvers en zijn kaart van de Gelderse Waal- en Rijndijken van 1871	
H.P. Deys	1
Hendrik Verhees	
J. Stokman, o. praem	12
Varia Cartographica	17
Besprekingen	19
Nieuwe literatuur en facsimile-uitgaven	20

Redactie

R.C.M. Braam, drs. M.M.Th.L. Hamelers, drs. P.C.J. van der Krogt, mw. Chr.A.M. Kuyser, J.D.N. Vis, drs. J.W.H. Werner en drs. C.J. Zandvliet.

Redactiesecretariaat

Kopij, recensie-exemplaren enz. zenden aan:
Drs. M.M.Th.L. Hamelers, Geografisch Instituut, Postbus 80.115, 3508 TC Utrecht.

Correspondenten

Mw. L. Danckaert, Brussel; mw.dr. Y.M. Donkersloot-de Vrij, Odijk; R.W. Karrow Jr., Chicago, Ill.; P.H. Meurer, Heinsberg (BRD); mw.dr. M. Pastoureau, Parijs; mw. S. Tyacke, Londen.

Abonnementen en administratie

Abonnementen (alleen per hele jaargang) f 20,— per jaar (vier nummers), buitenland f 25,—. Losse nummers f 7,50. Opgave van abonnementen, adreswijzigingen en bestellingen van losse nummers aan: Postbus 68, 2400 AB Alphen aan den Rijn, tel. 01720-72458, Postgiro-nummer 5253901.

Copyright

Het overnemen of vermenigvuldigen van artikelen is slechts geoorloofd na schriftelijke toestemming van de redactie.

Advertentietarieven

hele pagina per nr.	f 100,—
halve pagina per nr.	f 70,—
1/4 pagina per nr.	f 50,—

Bij plaatsing in één jaargang (4 nrs.): wisselende tekst 10% korting; zelfde tekst 15% korting.

Vraag en aanbod

Kleine advertenties van abonnees kunnen worden opgenomen à f 5,— per 12 woorden. Opgave aan de administratie.

ISSN 0167-4994

L.A. Reuvers en zijn kaart van de Gelderse Waal- en Rijndijken van 1871

Het is een opmerkelijk feit, dat er relatief nog maar betrekkelijk weinig onderzoek is verricht naar de rijke Nederlandse kartografieproductie uit de negentiende eeuw. Van vele kaarten uit de zeventiende eeuw is veel meer bekend dan van die uit de negentiende eeuw, zo deze al bekend zijn.

Gelukkig is hier de laatste jaren veel verbetering in gekomen, mede dank zij verschenen facsimile-uitgaven. Toch vormt deze kaartproductie uit de vorige eeuw in vele opzichten nog geen grijs gebied waarin onbekende kaarten voorkomen. Het hierna te beschrijven werk is hier een voorbeeld van.

De negentiende eeuw

In de negentiende eeuw kwamen op waterbouwkundig gebied grote projecten tot stand, die ons land definitief een ander aanzicht hebben gegeven. Hoewel er met betrekking tot de negentiende-eeuwse waterstaat voldoende literatuur beschikbaar is, is er mij geen overzichtsartikel op dit gebied bekend. Het is hier niet de plaats, uitvoerig op de vele facetten en problemen hiervan in te gaan.¹ Voor de Waterstaatswetgeving verwijs ik naar de dissertatie van Thooft. In dit verband noem ik de onder koning Lodewijk tot stand gekomen wet van februari 1806, waarin een gecentraliseerde aanpak van het algemeen rivier- en waterrecht werd vastgesteld en aan particulier ingrijpen een einde werd gemaakt. Door deze wet werd een algemeen toezicht, vooral ook op alle particuliere waterwerken mogelijk. Aanvullingen en wijzigingen volgden in 1841 en 1855.

Nadat de Riviercommissie van 1821 en 1825 het (in 1827 in druk verschenen) *Rapport van de Beste Rivierafleidingen* had gepubliceerd, werd er al in 1828 een tweede Riviercommissie benoemd, die door allerlei oorzaken pas in 1849 met een conclusie kon komen. Ferrand en Van der Kun hebben uiteindelijk een goed overzicht van de problematiek gegeven en tevens een aantal voorstellen gedaan. In hun rapport, waarin natuurlijk ook oude waarheden en suggesties worden herhaald, wijzen zij op de voornaamste oorzaken van het voortgaand bederf der rivieren: het bezinken van zand en slib, waardoor de rivierbodem zich continu verhoogt, en het zich zetten van ijsdammen. Zij bevelen eerder een corrigeren tot een goede stroombaan der rivieren aan, dan het projecteren van zijdelingse afleidingen (overlaten). Geconstateerd wordt dat de dijken langs de Waal de laatste 10 jaar door de zorg der dijkbesturen veel verzaagd en verhoogd zijn. Ook wordt het aannemen van een algemeen stelsel voor de dijkhoogten wenselijk geacht, waarbij erkend wordt dat dit in een aantal met name genoemde gevallen reeds is geschied. Een speciaal in te stellen onderzoek zou kunnen uitwijzen of deze

'Wien water deert, die water keert'

hoogte niet overal in dezelfde mate, en dan bijvoorbeeld niet hoger dan 3 m boven middelbare zomerstand zou mogen worden opgehoogd. Diverse malen maken zij in positieve zin melding van de wet van 1806, die eenmaal zelfs 'weldadig' wordt genoemd.

Onrust

Ondanks de vele verbeteringen aan de waterloop van Rijn en Waal in de lagere gebieden (Nieuwe Merwede, Nieuwe Rotterdamse Waterweg), bleken er toch elders nadelige beïnvloedingen op te treden, hetgeen vaak tot gevoelens van onrust, angst en protest aanleiding heeft gegeven. Vooral in het Gelderse was men ongerust over de ongunstige invloed, die door de werken aan de Nieuwe Merwede² (aangevangen 1848) werden teweeg gebracht op de waterstand van de Waal in de buurt van Gorinchem, en met name bij de uitmonding van het Kanaal van Steenenhoek. Dit kanaal was aangelegd in 1818 met als doel de afvoer van het water van de Linge gemakkelijker te maken. Bij de uitmonding van dit kanaal in de Waal stond een stoomgemaal. Naar aanleiding van de onrust is er in 1856 bij Koninklijk Besluit een 'Commissie tot onderzoek over den verhoogden waterspiegel' ingesteld, die uitvoerige waarnemingen en berekeningen heeft verricht. Zo werden voor verschillende punten, maar vooral bij Steenenhoek, de achtjarige gemiddelden (zomer-, winter- en gehele-jaarstanden) berekend over de waterstanden in de toen voorbijgegangene periode van acht jaar (1849-1856) sinds de werken tot de vorming van de Nieuwe Merwede waren aangevangen, in vergelijking met de waterstanden, berekend over het achtjarig tijdvak dat daaraan was voorafgegaan: 1841-1848. Uit het verslag van de Commissie is gebleken dat de rivierstand bij Steenenhoek in 1856, dus acht jaar na de aanleg der Nieuwe Merwede, een verhoging van 40 cm had ondergaan.

Omdat bezwaren bleven bestaan, werd door de Provinciale Staten van Gelderland op 4 juli 1867 een Commissie benoemd 'tot het onderzoek der bezwaren aan de uitwatering der Linge en van het kanaal van Steenenhoek, door de werken tot digting der Werkendamsche killen en tot vorming der Nieuwe Merwede aangebracht'. Bij dit onderzoek werd veel medewerking verleend door de Hoofdingenieur van de Waterstaat in Noord-Brabant Rose (die later in de 70-er jaren de werken van Caland aan de Nieuwe (Rotterdamse) Waterweg zou vervolmaken).

Deze Commissie heeft het werk van de Commissie van 1856 voortgezet en in analogie naar de vorige, onderzocht in hoeverre de Nieuwe Merwede te Steenenhoek sinds het verslag uit 1857 verhoogd of verlaagd zou zijn. Hierbij werd voorbij gegaan aan de, trouwens niet in de

taakstelling omschreven vraag, welke gevolgen een op-hoging van de rivierbedding bij Gorinchem en de bedij-king van de Zuidoever van de Nieuwe Merwede op de algemene rivierstand zou hebben, vooral op de dijken van de Tielerwaard en Bommelerwaard.

De provinciale Commissie, en voornamelijk de sinds 2 jaar in functie zijn 'Ingenieur van den Waterstaat in Gel-derland', L.A. Reuvs, toonde aan³ dat in de laatste achtjarige periode 1857-1866 het peil nog hoger was ge- worden en dat daardoor feitelijk het effect van het Ka- naal van Steenenhoek teniet gegaan was. In een aparte nota stelt het commissielid I.C.F. Hoytema (burge- meester van Culemborg, lid van de Gedeputeerde Sta- ten (G.S.) en tevens 'Gecommitteerde tot den Water- staat') dat de verhoging van de waterspiegel der Merwe- de te Steenenhoek op verontrustende wijze toeneemt en dat, hoe meer de vorming der Nieuwe Merwede vordert, hoe meer de waterstand in de Oude Merwede rijst en als gevolg daarvan, hoe meer de waterlozing door het Ka- naal van Steenenhoek wordt benadeeld. Onder meer wordt voorgesteld, de capaciteit van het stoomgemaal te vergroten.

Dijkopnemingen

Inmiddels hadden G.S. van Gelderland, naar aanleiding van een missive van juli 1867⁴ van de Minister van Bin- nenlandse Zaken, in oktober 1867 besloten dat er een dijkopneming in Gelderland zou moeten gebieden. Nu komt de Ingenieur Reuvs in het geweer. Hij wendt zich tot G.S. via een gedrukte nota van 20 april,⁵ waarin hij begint met de opmerking, dat een algemene dijkop- neming al kort na de intrede van zijn tegenwoordige loopbaan, door hem ter sprake was gebracht. Hoewel het niet geheel duidelijk wordt, wat hij precies bedoelt, poneert hij een aantal zinvolle opmerkingen. Ten eerste moet degene, die met een dergelijke opneming belast is, wel weten waartoe deze metingen gebruikt worden. Ver- der wijst hij op de onbekendheid van Dijk- en Water- schapsbesturen met enkele zaken en vooral t.a.v. de door het Rijk uitgegeven gedrukte registers, waarin re- sultaten van dijkopnemingen vermeld staan, welke ech- ter niet gerelateerd zijn aan vaste merktekenen en ook sinds 17 jaar (nl. 1852) niet meer bijgehouden zijn. Hij wijst op de gevaren van overdijking, waarbij besturen van aan tegenovergestelde zijden van een rivierdijk ge- legen polders trachten hogere dijken dan de andere te rea- liseren. Hij adviseert om jaarlijk in verschillende distric- ten dijkopnemingen te verrichten, gepaard aan een uit- wendige inspectie van de dijken. De resultaten zouden in een Register moeten worden opgenomen waarbij hij de aanwezigheid van merktekenen op de dijken onmisbaar acht. Bij een totale dijk lengte in Gelderland van een half miljoen meter, zouden, wanneer om de 100 m een op- neming geschiedde, 5000 beschrijvingen ontstaan.

G.S. nemen de ideeën van Reuvs over en bereiden een voorstel aan Provinciale Staten⁶ voor, om de voor- gestelde opmeting der dijken plaats te doen vinden. Ge- constateerd wordt, dat er door de dijkbesturen jaarlijks grote geldsommen worden besteed, doch dat niemand zuiver kan beoordelen, hoe het gelegen is met de onder-

linge verhouding van tegenover elkaar liggende dijken en het evenredig verval over ieder dijkvak, waardoor men in de onwetendheid verkeert of alle verbeteringen wel op de doelmatigste wijze geschieden en ook op die punten, die het meest in aanmerking komen.

Aangevangen zou moeten worden met de dijken die in de provincie tegenover elkaar liggen langs de Waal en Rijn en, wat de Neder-Rijn en Lek betreft, ook die welke tegenover de bedijking der provincie Utrecht liggen. Het door de Ingenieur van de Provinciale Waterstaat begrote bedrag van f 9370 was alleen bestemd tot opmeting en teboekstelling van de bestaande hoogte en kruinbreedte der dijken en het plaatsen van stenen palen. Een specifi- catie van dit bedrag vergezelde de stukken.⁷

In mei 1869⁸ heeft Reuvs, op verzoek van de Staats- commissie van 1856 geantwoord op de vraag 'of er bij de provinciale waterstaten, of bij de dijkbesturen, eenigs- zins voldoende gegevens bestaan omtrent de hoogte en het profiel der dijken, en zoo ja, langs welke weg men daarvan in het bezit zou kunnen geraken'. Hoewel nieu- we gegevens slechts sporadisch voorhanden blijken te zijn, (nauwelijks slechts betreffende 2-3,5 percent van de totale dijk lengte) acht Reuvs deze gegevens voldoende.

In juni 1869 wordt er een missive aan het Ministerie van Binnenlandse Zaken verzonden, waarin vermeld wordt dat men vernomen heeft dat de Pruisische regering bij de Nederlandse zou hebben aangedrongen dat, evenals dáár, ook langs de Nederlandse rivieren palen zouden worden geplaatst ten einde voortdurend het verhang der rivieren te kunnen vervolgen. De Regering wordt ver- zocht om aan die aandrang toe te geven omdat dan die palen zouden kunnen worden gebruikt bij de opneming der dijken, die in de komende vergadering van 23 juni zou worden voorgesteld.⁹

Het voorstel van G.S. heeft intussen enkele, onbedui- dende wijzigingen ondergaan, maar inmiddels blijken de Gecommitteerden tot de Waterstaat Van Hoytema en Jhr. Mr. van der Felz bezwaren te hebben tegen een drietal stukken, geproduceerd door Reuvs en aange- boden aan G.S. In een nogal wijdlopijge verhandeling¹⁰ richten zij zich tot G.S., die deze bezwaren kennelijk voor kennisgeving aannemen omdat op 9 juli officieel door Provinciale Staten besloten wordt tot opneming der dijkhoogten.¹¹

Kaart

Het zal wel voor altijd een vraag blijven, hoe lang Reuvs reeds met het plan rondliep, zelf een kaart van de rivierdijken te vervaardigen. In de inleiding op het Re- gister (1871) bekent hij dat de samenstelling van de kaart van 38 bladen een voldoening was aan een lang ge- koesterde wens. Reeds in 1858¹² heeft hij in het tijd- schrift *Pantheon* een artikel gepubliceerd, waarin deze wens tot uiting komt: 'Immers is het aan den eenen kant onmogelijk, om zonder uitvoerige kaarten van alles, en zonder eene menigte opgaven van hoogten en diepten, het geheel naar behooren te overzien, daaruit te bepalen wat noodig was, en dit met lijnen en cijfers aan te geven; aan den anderen kant is het ondenkbaar dat zonder het

DE WAAL- EN RIJN-DIJKEN DER POLDERDISTRICTEN IN GELDERLAND,

EN

DE WERKEN TOT VERBETERING DER DAARLANGS GELEGEN RIVIEREN,

VOORGESTELD IN EENE

KAART VAN 38 BLADEN,
IN KLEURENDRUK.

waarbij, ingevolge goedkeuring van het College van Gedeputeerde Staten, is gevoegd het

REGISTER VAN DIJKSHOOGTEN, VASTE HOOGTEMERKEN EN STEENEN PEILSCHALEN,

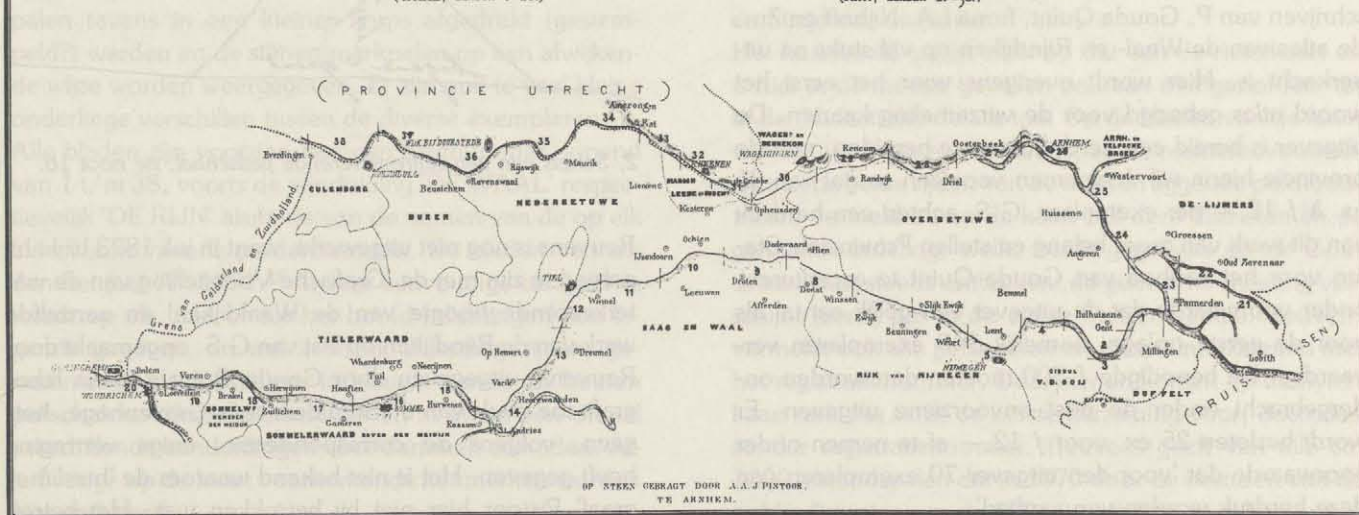
houdende de uitkomsten der opnemingen, in 1869 gelast door de Provinciale Staten van Gelderland.

Een en ander bewerkt door den Ingenieur van den Waterstaat

L. A. REUVENS.

(WAAL, BLADEN 1—20.)

(RIJN, BLADEN 21—38.)

OP STEEN GEDRUKT DOOR A. A. J. PINTOOR.
TE ARNHEM.

Uitgegeven door Is. An. Nijhoff en Zoon, Arnhem, 1871.
Prijs f 12.—

1. Titelblad met bladindeling van de hier beschreven kaart van Reuvs.

gebruik maken van zulke plannen een stelsel als het genoemde, de rigtsnoer van toekomstige jaren zou blijven'.

In elk geval blijkt hij in februari 1870 zo ver te zijn dat hij G.S. van zijn voornemen op de hoogte brengt en het verzoek tot hen richt, deze kaart als een geheel met het Register uit te mogen brengen. Reuvs staat kennelijk goed aangeschreven bij het college, want G.S. gaan in op zijn verzoek waarbij zij tevens 30 exemplaren à f 12,— reserveren. Reuvs kan nu overgaan tot definitieve afspraken met de uitgever Is. An. Nijhoff te Arnhem, waarbij deze zich wel moet verbinden, op aanvraag, aan de Gelderse polderbesturen, de kaarten tegen boekverkopersprijs te leveren.

Intussen zijn de voorbereidingen tot de dijkopnemingen zo ver gevorderd, dat in juli 1870 het veldwerk kan aanvangen, waarbij de Ingenieur op zijn verzoek machtiging verkrijgt tot het ter plaatse leiden van deze werkzaamheden.

De vervaardiging van de kaart van Reuvs duurt ruim een jaar en zal zeker parallel hebben gelopen met de dijkopnemingen. In juli 1871 is de kaart vrijwel gereed.

Reuvs moet voor Z.M. de Koning een speciaal exemplaar in plano verzorgen dat, benevens het Register, in prachtband moet worden uitgevoerd.¹³ Voorts worden nog ongeveer dertig exemplaren verzonden.¹⁴ In de aanbiedingsbrief wordt vermeld, dat het gaat om een 'kaart van de Waal- en Rijn dijken en van het daarbij behorend Register. . . , opgemaakt naar aanleiding van het besluit der Staten dezer provincie van de 9 Julij 1869 no 15, door den Ingenieur van den provincialen Waterstaat L.A. Reuvs'. Ook in alle verdere stukken, op de kaart zelf en in prijslijsten wordt gesproken over de kaart met daarbij behorend Register. We hebben dus met een merkwaardige omkering te maken waarbij een officieel register, in opdracht van G.S. wordt opgesteld, en Reuvs (op eigen initiatief) een bijbehorende kaart vervaardigt, waarna de combinatie de wereld in gaat als de kaart met het bijbehorend Register.

Noord-Brabant

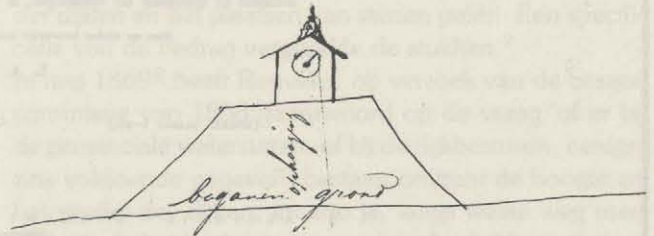
In de brieven aan Noord-Brabant en Overijssel wordt gewag gemaakt van plannen, ook voor de Maas en IJssel

een dergelijk werk uit te voeren, waarbij men hoopt op deelname van de respectievelijke Staten. Brabant voelt wel wat voor de genoemde plannen en men is niet ongenegen tot deelname in de kosten, benodigd tot het doen opnemen in te boek stellen van de hoogte en breedte der dijken langs de Maas, zoals dit ook reeds voor de Waal en de Rijn is geschied. Voor de zekerheid wordt er reeds naar de kosten geïnformeerd.¹⁵ In maart 1872 besluiten G.S. van Gelderland deze zaak in handen te geven van Reuvs. Men acht het zelfs wenselijk, dat de opmetingen van beide Maasoeveren, dus zowel de Gelderse rechter Maasoever als de Brabantse linkeroever, aan de leiding van één ingenieur, en wel die van Gelderland opgedragen wordt, in welke zin dan ook aan Brabant wordt geschreven.

De kaarten blijken zó onmisbaar te zijn dat, blijkens een schrijven van P. Gouda Quint, firma I.A. Nijhoff en Zn., de atlas van de Waal- en Rijndijken op vijf stuks na uitverkocht is. Hier wordt overigens voor het eerst het woord *atlas* gebezigd voor de verzameling kaarten. De uitgever is bereid een herdruk voor te bereiden, mits de provincie hierin wil deelnemen voor een aantal van 25 ex. à f 12,— per exemplaar. G.S. achten een herdruk van dit werk van groot belang en stellen Provinciale Staten voor het aanbod van Gouda Quint te accepteren, onder voorwaarde dat de uitgever een gelijk aantal als voor de eerste oplage, namelijk 140 exemplaren vervaardigt. De benodigde f 300 moeten dan worden ondergebracht onder de post onvoorziene uitgaven. Er wordt besloten 25 ex. voor f 12,— af te nemen onder voorwaarde dat 'voor den uitgever 70 exemplaren van deze herdruk worden vervaardigd'.

In februari 1873 krijgt Reuvs de opdracht 2 exemplaren van de kaart in perkament in te laten binden ter jaarlijkse bijwerking, het Register bij te werken en aan het eind van het jaar de veranderde bladen te doen herdrukken. Men vraagt hem tevens advies hoe de sinds de verkenning plaats gehad hebbende dijkverhogingen in het Register kunnen worden bijgehouden. Reuvs levert de kaarten begin april, beide in uitslaand formaat gebonden. 'Op deze zijn thans de Rivierwerken bijgewerkt, die, zoover mij bekend, tot den huidigen dag zijn aanbesteed, daaronder bevinden zich dus ook die waarvan de aanbesteding na den herdruk der kaarten heeft plaats gehad.' Dezelfde maand nog dient hij een voorstel in volgens welk de dijkbesturen veranderingen in dijkhoogten en in richting der dijken jaarlijks zouden moeten melden. Deze opgaven dienden eenvormig te zijn, de tellingen dienden betrokken te worden op de in 1870 geplaatste hectometer of afstandspalen en wel in stroomafwaartse richting geteld. De uitkomsten van deze nieuwe opmetingen door de dijkbesturen zouden kunnen worden uitgegeven in gedrukte vorm en kunnen dienen als aanvulling op het Register van 1871. De kosten zouden binnen het beschikbare begrotingsbudget vallen. G.S. gaan accoord en zo verschijnt er vanaf 1873 een 'Verzameling Bijhoudingslijsten behoren bij het Register van 1871, samengesteld door en onder leiding van den Ingenieur van den Provincialen Waterstaat L.A. Reuvs'. De vijfde verzameling betreft bijhoudingslijsten over 1879 over Waal en Rijn, benevens over de intussen in

1874 uitgegeven kaart van de Maasdijken. Inmiddels is dan de leidinggevende Ingenieur M.A. van Idsinga. De zevende en vermoedelijk laatste bijhoudingslijst is van december 1882. De oplagen van deze lijsten bedroegen steeds 55 exemplaren. De eerste verzameling bijhoudingslijsten bevatten, naast opgaven van plaatsgehad hebbende verhogingen, tevens errata en bijvoegingen op het Register. Opvallend is hierbij de vermelding van een aantal zelfregistrerende peilschalen, die door het Rijk in de zeventiger jaren op een aantal punten werden aangebracht (afb. 2).¹⁶

2. Schets van een zelfregistrerende peilschaal, zie noot 16.

Reuvs is nog niet uitgewerkt, want in juli 1873 blijkt hij gereed te zijn met de 'Grafische Voorstelling van de waterkeerende hoogte van de Waaldijken' en eenzelfde werk van de Rijndijken op last van G.S. opgemaakt door Reuvs, uitgegeven door Gouda Quint doch in lithografische druk van J. Smulders te 's-Gravenhage, hetgeen, volgens de correspondentie, enige vertraging heeft gegeven. Het is niet bekend waarom de 'huislithograaf' Pistor hier niet bij betrokken was. Het betreft twee kartonnen banden, elk bevattende een uitslaand blad van ca. 4 meter waarop in meerkleurendruk, grafisch weergegeven zijn per hectometer 10 of meer gemeten dijkhoogten. Beide werken verschenen in een oplage van 150 exemplaren.

In november 1874 worden de eerste exemplaren van het 'boekwerk de Maasdijken in Gelderland en Noord-Brabant (van Cuijk tot Werkendam), zomede het bijbehorend register van de dijkshoogten' aan G.S. aangeboden. Het is een kaart van 23 bladen, in kleurendruk, bewerkt door L.A. Reuvs.¹⁷ De uitvoering van deze kaart is nagenoeg identiek aan die van de kaart van de Waal- en Rijndijken. Ook weer op initiatief van de (inmiddels) Hoofdingenieur Reuvs gaan G.S. van Gelderland, evenals die van Noord-Brabant, accoord met de uitgave van een 'Grafische Voorstelling van de waterkeeringshoogte der Maasdijken', welke in 1877 verschijnt. Het is een kartonnen band, inhoudende een uitslaand blad van 6 meter.

De kaart van de Waal- en Rijndijken (1871)

Zie afb. 1 voor de volledige titel van deze kaart in 38 bladen, 35 x 46 cm, in de atlas in het midden gevouwen doch ook bekend in plano-uitgave, ongevouwen.¹⁸ Op het titelblad is de verdeling van de rivieren over de 38 bladen aangegeven. Schaal 1:10.000. Gegraveerd (op steen) door A.A.J. Pistor. Oplage eerste druk (1871) 140 exemplaren, tweede druk (1872) 95. Lithografie in

de kleuren zwart, blauw, donkerblauw en rood. In zwart zijn de hoofdkenmerken weergegeven: oevers, dijken, strekdammen, wielen en alle veldkenmerken evenals de teksten. De rivieren en de meeste daarmede in verbinding staande open geulen enz. (niet de gaten, wielen en oude doorbraken) zijn op de diverse bladen in verschillende tinten blauw gedrukt; kennelijk werden de bladen in verschillende drukgangen, met onderling afwijkende kleuren blauw gedrukt. In donkerder blauw (éénzelfde tint op alle bladen) werden de peilmerken en stenen afgedrukt. Vermoedelijk zijn de in rood weergegeven afstanden, evenals de stenen merkpalen en de hoogtepalen in blauw met behulp van een stempeltje aangebracht. Bij vergelijking van verschillende exemplaren van de kaart blijkt dat de afstandcijfers zich niet steeds exact op dezelfde plaats bevinden, waarbij de cijfers van de merkpalen tevens in een kleiner korps afgedrukt (gestempeld?) werden en de stenen merkpalen op een afwijkende wijze worden weergegeven. Er zijn ook te veel kleine onderlinge verschillen tussen de diverse exemplaren.

Alle bladen zijn voorzien van een bladnummer, lopend van 1 t/m 38, voorts de aanduiding 'DE WAAL' respectievelijk 'DE RIJN' alsmede van de namen van de op elk blad voorkomende polderdistricten. De bladen vermelden het jaar A° 1871.¹⁸ In zeer eenvoudige cartouches wordt op elk blad onder het hoofd Inlichtingen een legenda gegeven, en wel in rood: Dijksmagazijnen, genummerde afstandspalen, in blauw: stenen en houten peilschalen, rijkspeilmerkstenen en in zwart een drietal verschillende aanduidingen voor dammen en kaden. Alle overige op de kaart voorkomende kenmerken worden niet verklaard.

Opmerkelijk is het feit, dat alle kaartbladen rechtsonder en linksboven (in de hoekpunten van het kader) een speldeprik vertonen. Dergelijke gaatjes werden vroeger door de steendrukker met een naald aangebracht, om bij een tweede drukgang de kleur (hier dus blauw) op de juiste plaats in te kunnen passen. Zo'n middel werd gewoonlijk slechts bij proefdrukken angewend, of bij kleine oplagen en het wijst er in ons geval op, dat de drukker vermoedelijk niet over een grote vlakpers heeft kunnen beschikken.

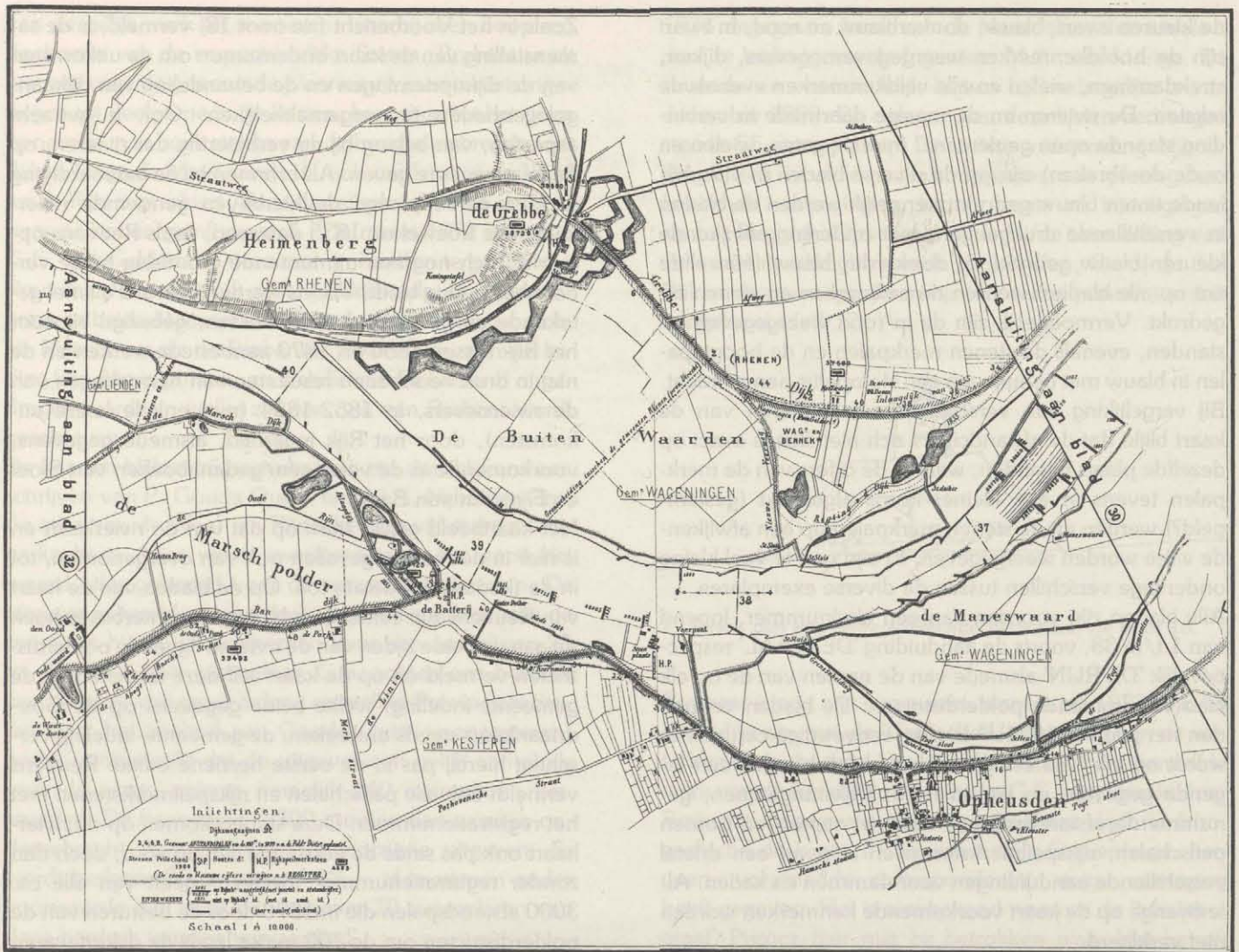
De kaart van Reuvens verscheen 40 jaar na de eerste bladen van de 'Algemeene Rivierkaart', ook wel de Goudriaankaart genoemd¹⁹ en het ligt dus voor de hand een vergelijking tussen beide kaarten te maken en te evalueren, want de 40 jaar later verschenen kaart aan nieuwe of andere informatie biedt. Vooropgesteld moet worden, dat de kaart van Reuvens in kwalitatief opzicht een stuk beneden het niveau van die van Goudriaan ligt. Dit is ook niet verwonderlijk wanneer wij ons realiseren, dat het project vermoedelijk een éénmans-onderneming is geweest, met de onbekende lithograaf Pistor als de graveur, terwijl de vervaardiging van de rivierkaart een veel grootser opgezet project is geweest, uitgegeven door de overheid en gegraveerd, zoals wij in Koeman²⁰ lezen, door graveurs van het Topografisch Bureau, de beste die er in Nederland werkten. Dit neemt niet weg dat de uitgave van Reuvens bewondering en respect afdwint en er een aantal verdienstelijke aspecten aan de kaart verbonden zijn.

Zoals in het Voorbericht (zie noot 18) vermeld, is de samenstelling van de kaart ondernomen om de uitkomsten van de dijkopnemingen en de behandeling van dijk-aangelegenheden te vergemakkelijken. Ook is getracht aspecten, van belang bij de verbetering der rivieren, op de kaart weer te geven. Als bronnen bij de vervaardiging werden geraadpleegd de hierboven genoemde rivierkaart, die hoewel uit 1835 daterend, zoals Reuvens opmerkt, toch nog een uitmuntende grondslag bij de verdere bewerking biedt. Voorts werden gebruikt allerlei getekende en gelithografeerde kaarten, gebezigd bij door het Rijk tussen 1850 en 1870 aanbestede werken en de niet in druk verschenen resultaten van hermetingen van de rivieroevers, in 1852-1854 (met enkele latere uitkomsten), door het Rijk ingesteld, alsmede gegevens, voorkomende in de verslagen/gedenkboeken van Sloet en Fijnje en van Bauer.

Het kaartbeeld lijkt sterk op dat van de rivierkaart en is hier in de meeste gevallen ook van overgenomen, tot in de (kadastrale) details toe. Op de bladen van de kaart van Reuvens zijn echter steeds, op de rechterbovenhoek de aan de beide zijden van de rivieren liggende polderdistricten vermeld en op de kaart zelf deze districten en de gemeente-indeling, welke beide gegevens op de Goudriaankaart steeds ontbreken: de gemeente-indeling verschijnt hierbij pas in de eerste herziene editie. Reuvens vermeldt ook alle peilschalen en rijkspeilmerkstenen met het registratienummer. Deze stenen komen op de rivierkaart ook pas sinds de eerste herziening voor, doch dan zonder registratienummer. Reuvens geeft van alle ca. 3000 afstandspalen die in 1870 door de besturen van de polderdistricten om de 100 meter langs de dijken waren geplaatst, de afstand tot de nulpalen aan. Bovendien worden alle kribben, die voornamelijk in de vijftiger- en zestiger jaren werden aangelegd, met hun afstand in meters t.o.v. het separatiepunt bij Pannerden aangegeven, waarbij nog onderscheid wordt gemaakt in de rivierwerken die wel door het Rijk werden bekostigd, en die, welke dit niet waren, de zgn. geconcessioneerde werken. Omdat deze afstandcijfers slechts dienden om de plaatsaanduiding bij benadering aan te geven, eindigden de getallen behorend bij de kribben aan de linkeroever op een 5, waarmee een zekere regelmaat heet te zijn verkregen. Zelfs kribben, in 1871 aangebracht, staan reeds op de kaart vermeld.

Reuvens heeft de km-raaien van Goudriaan overgenomen, ook al zouden de lengten van sommige vakken inmiddels, ten gevolge van veranderingen in het stroombed, vermeerderd of verminderd zijn, omdat hij deze als grondslag voor de plaatsbepaling heeft gebruikt, zoals dit ook was geschied op de door het Rijk uitgegeven registers.

De vraag zal zich voordoen, in hoeverre Reuvens het zich gemakkelijk heeft gemaakt en de kaarten van Goudriaan klakkeloos zou hebben nagetekend. Voor een groot deel is dit inderdaad het geval (hetgeen ook niet door hem ontkend wordt) maar hij heeft ook allerlei nieuwe gegevens aangebracht: vele dijkdoorbraken, o.a. die van 1855, 1856 en 1861, voorts diverse nieuwe steenfabrieken, voor zover in de jaren rond 1850 en 1860 gesticht, welke met bouwjaar worden aangegeven.

3. Blad 31 van de kaart van de Waal- en Rijnrijken van L.A. Reuvens.

Ook De Roodvoet, de bochtafsnijding van de Rijn (1869) ten oosten van Wijk bij Duurstede en de in 1866 gegraven geul in de Oude Rijn benoorden Herwen werden niet over het hoofd gezien.

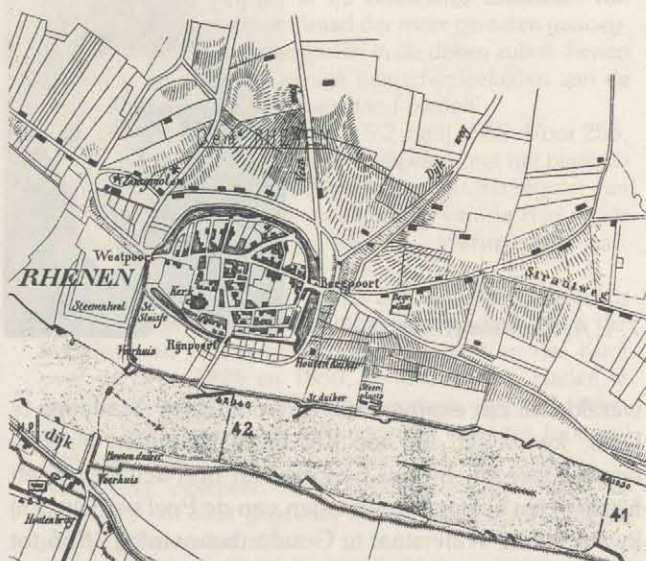
Het is onmogelijk hier een volledige vergelijking te maken tussen de hier beschreven kaart en de eerste en eerste herziene edities van de rivierkaart. Volstaan moge worden met de hiernavolgende steekproeven.

Bij vergelijking van blad 31 (Reuvens, afb. 3) met blad 7 (Opheusden) van de rivierkaart uit 1838, valt al dadelijk de grote overeenkomst op in de perceelsgewijze indeling der beide kaarten; de eerstgenoemde is echter eenvoudiger in afwerking van bijvoorbeeld het bosgebied op de Heimenberg en van de structuur van de landerijen ten zuiden van de straatweg De Grebbe-Wageningen. Toch blijkt dat een calque, gemaakt van de rivierbedding zoals weergegeven op blad 31, eigenlijk beter met de latere rivierkaart van 1881 (blad 6 Wageningen), dan met die uit 1838 tot dekking is te brengen. Dit geldt ook voor de monding van de Grift in de Rijn, bij km-raai 40. Reuvens is dus wel zorgvuldig te werk gegaan.

Ook de topografische detailleringen zijn door Reuvens van de rivierkaart overgenomen, hoewel hij er (als extra) de gemeenten en de polderdistricten bij vermeldt, en bijvoorbeeld het gebied bezuiden de bastions langs de Grift

als 'De Buiten Waarden' beschrijft, een benaming die we later ook op de Bonne-blaadjes tegen zullen komen. Een belangrijke wijziging werd niet vergeten: de grote doorbraak van de Grebbedijk in 1855, met alle gevolgen voor de plaatselijke topografie. Als belangrijkste wijziging werd gegraveerd de nieuwe inlaagdijk van 1855, met de verplaatste boerderij de Nieuwe Doven en het in 1855 ontstane wiel. Deze detaillering is kennelijk van de detailkaart uit Sloet overgenomen, hoewel de in Sloet niet getekende Nieuwe Veerweg en ook een stenen duiker evenmin vergeten werden. Principieel nieuw bij Reuvens is ook hier de reeds eerder gememoreerde consequente vermelding van alle kribwerken met afstandcijfer en jaartal. Een fout werd gemaakt bij de locatie van de stenen merksteen no. 37690. Deze zou, volgens de beschrijving in het register in de voorgevel van het huis De Doven, tussen de stoep en het eerste raam. . . enz. zijn ingemetseld. Op de kaart echter staat deze steen bij de er naast liggende boerderij Het Verdriet aangegeven, hetgeen overigens volgens de kaart van Goudriaan (maar dan van 1881) juist zou zijn.²¹

Een vergelijking van de directe omgeving van de stad Rhenen op blad 32 van Reuvens (afb. 4) met blad 8 Rhenen van Goudriaan (1838), toont een nagenoeg identieke kadastrale indeling, bij Reuvens in veren-

4. Detail van blad 32 van de kaart van de Waal- en Rijndijken van L.A. Reuvers.

voudigde vorm. Wezenlijke wijzigingen zijn de vorm en tekening van de zomerdijk, zowel aan de rechter als linker Rijnsoever. De houten duiker op de kaart van 1838 is bij Reuvers als 'St. duiker' aangegeven, hetgeen overeenstemt met de Goudriaankaart van 1881. De steenfabriek van Sandbrink ten zuidoosten van de stad, in 1838 nog als steenplaats vermeld, is bij Reuvers in een inmiddels aanzienlijk uitgebreidere toestand weergegeven. Nieuw is hier ook het Veerhuis, in 1850 gebouwd. Een fout werd gemaakt bij Kesteren, alwaar in plaats van 'Ambtshuis' abusievelijk 'Ambtshuis' staat vermeld, kennelijk foutief overgenomen van het supplementairblad, behorende bij blad 8, Rhenen, van de eerste Goudriaankaart. Vergelijken wij blad 19 van Reuvers met de in het voortreffelijke artikel van Boode gereproduceerde fragmenten rondom Woudrichem-Loevestein uit de bladen 11 (Brakel, 1833, 1e Serie Rijn enz.), 23 (Woudrichem, 1856, 4e Serie Boven-Maas) en 12 (Gorinchem, 1884, eerste herziening Serie I, Boven-Rijn enz.) van de Goudriaankaart, dan is duidelijk een evolutie in de informatie-verschaffing waar te nemen. Een vergelijking van blad 11, het oudste in de reeks, met blad 19 van Reuvers, toont o.m. de volgende verschillen. Reuvers geeft enkele platen en verzandingen in de Waal aan, voorzien van het jaartal 1869. Vele kribwerken, met jaartal en afstandcijfer t.o.v. het separatiepunt (Pannerden) zijn ingetekend. In de dijk ten westen van de verdedigbare toren (fort Vuren) is een overlaat²² aangegeven, 500 meter stroomafwaarts van de toren en het lunet, welke nog ontbreken op blad 11, evenals de aanduiding puinbestorting en Stoomgemaal van Herwijnen. Het voetveer van Loevestein komt echter als eerste bij Reuvers voor. Een houten duiker bij de monding van de Maas in de Waal, aan de rechteroever, is op de Goudriaankaart van 1833 als houten duiker, maar in 1856 en 1884 als stenen sluisje aangegeven. Reuvers vermeldt dit sluisje in 1871 nog steeds als houten duiker. Daarentegen zijn, aanvankelijk houten duikers elders op de Goudriaankaart, op de latere kaart van Reuvers wel als stenen dui-

ker aangegeven, hetgeen, gezien de eerste herziene editie van de Goudriaankaart juist moet zijn. Op pagina 66 van het register bij blad 20 van Reuvers, wordt vermeld dat er zich bij afstandspaal 429, bij de Dalemse Sluis, een stenen peilschaal no. 85890 bevindt. In de Dalemse Sluis in oostelijk Gorinchem, zou zich een rijkspeilmerksteen no. 49465 bevinden. Op de kaart daarentegen staan bij de Dalemse Sluis zowel een stenen peilschaal no. 85080 als een rijkspeilmerksteen no. 85080 aangegeven, terwijl de steen in de Dalemse Sluis op de kaart no. 85890 draagt! Deze fouten worden niet gecorrigeerd in de bijhoudingslijsten.

Naast de genoemde fouten zijn er nog slordigheden: sommige afstandcijfers bij strekdammen zijn gevlekt, doorgelopen. Op een aantal bladen (bijv. 27, 30 en 36) werden de km-raaien aanvankelijk d.m.v. romeinse cijfers aangegeven, maar op de steen (slecht) gecorrigeerd in arabische cijfers.

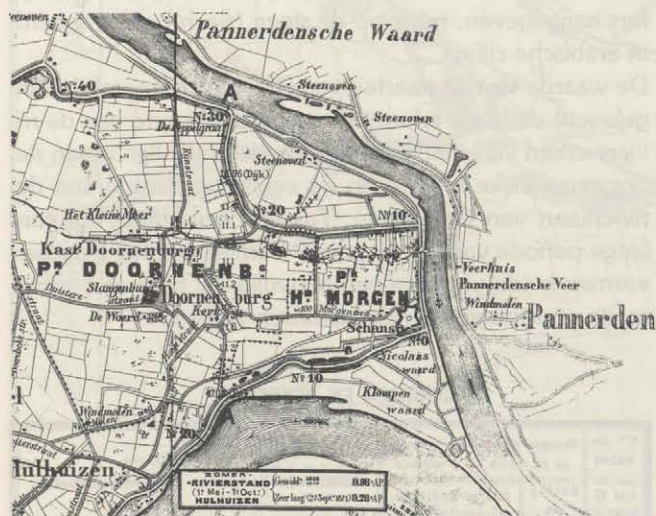
De waarde van de kaarten van Reuvers is vooral daarin gelegen, dat deze informatie over de toestand van de rivierwerken verschaffen in een periode, die ligt tussen de oorspronkelijke uitgave en de eerste herziening van de rivierkaart van Goudriaan. Tussen deze edities ligt een lange periode van ca. 43 jaar.²³ Samen met het Register vormen beide uitgaven een aanvullende bron aan informatie op topografisch en historisch gebied.

WAGENINGEN EN BENNEKOM.

N ^o . der Palen om de 100 El langs de dijken.	Hoogte der Waterkeering in EL boven AP., volgens:		Plaatsbeschrijving van Vaste hoogtemerken en Steenen peilschalen, volgens opneming in 1870.
	Meting van 1870.	Latere metingen. Jaar. Hoogte.	
39	12.49		37890 — Bij 40 en 41. In den voorgevel van het huis <i>den Doen</i>, aan den <i>Grebbedijk</i>, — tusschen de stoep en het eerste raam ten O. De <i>bovenkant</i> gelijk met de 12^e laag beneden de raamkozijnen, en gelijk met de 5^e koplaag van de deur; alsook gelijk met de 2^e laag onder de bovenzijde van het plint. <i>Ingehakt 9.16</i> + AP (de groef).
40	12.53		
41	12.47		
42	12.43		
43	12.40		
44	12.35		
Rhenen. (Provincie Utrecht)			
0	12.31		38680 — de Grebbe. Stenen <i>peilschaal</i>, tegen het middenpenant, aan het buitenfront der militaire inundatiesluis in de Grift. 38720 — Bij 7. In den Z.O. zijgevel van het logement, vroeger van <i>C. de Ridder</i>, aan de <i>Grebbe</i>, — 0.24 uit den O. hoek. De <i>bovenkant</i> 2.16 lager dan de onderzijde van den knoop van een anker. De <i>onderkant</i> gelijk met de onderzijde van den benedendorpel van het venstertraam. <i>Ingehakt 13.18</i> + AP (de groef).
1	12.25		
2	12.24		
3	12.20		
4	12.25		
5	12.13		
6	12.16		
7	12.10		

5. Pagina 96 van het Register, behorend bij de hier beschreven kaart.

In het Register, oorspronkelijk het hoofddoel van de dijkopnemingen, worden naar volgorde van de bladnummers der kaarten, in kolommen de volgende gegevens opgenomen: de nummers der ca. 3000 palen met daarnaast steeds de hoogte van de waterkering op dat punt (t.o.v. A.P.). Een tweetal blanco kolommen diende tot het eventueel later aanbrengen van aantekeningen bij latere dijkverhogingen en tenslotte een kolom met plaatsbeschrijvingen van de vaste hoogtemerken en de stenen peilschalen. Van historisch belang zijn de frequent voorkomende gegevens van huizen, boerderijen, herbergen enz., met vermelding van de naam van de bewoner, waar het gaat om een beschrijving van de plaatsing der vaste merken (afb. 5).

6. Detail van de kaart Het Polderdistrict De Overbetuwe in 1871, door L.A. Reuvs.

De Overbetuwe in 1871

Van Reuvs is mij nog bekend een fraaie kaart: 'Het Polderdistrict De Overbetuwe in 1871, op last van den Dijkstoel hydrografisch en topografisch voorgesteld door den Ingenieur van den Waterstaat L.A. Reuvs op 1/18000 der ware grootte'. De lithografie is van A.A.J. Pistor. Het is een fraaie kaart van 91 x 160 cm, steendruk in de kleuren zwart, blauw, groen en oranje op papier, op linnen geplakt, in 32 facetten.²⁴ Een schaalstok 2000 m = 11 cm, met een kaartomschrijving linksonder, daarnaast een 'Verklaaring der Teekens'. Rechtsboven een tabel met de Linge-vakken en de 'Vakken van de Verloren Zee'. De kaart geeft het gebied weer van Pannerden met de Rijn tot Wageningen en de Waal tot Andelst (detail van de kaart: afb. 6). In het recente boek over de Over-Betuwe van Mentink en Van Os wordt deze kaart, waarvan de 8 stenen nog bestaan, kort vermeld.

L.A. Reuvs, een korte levensschets²⁵

Louis Abraham Reuvs (Leiden 1824-Den Haag 1897) (afb. 7)²⁶ was de zoon van de bekende oudheidkundige C.J.C. Reuvs, de eerste hoogleraar archeologie ter

7. L.A. Reuvs (1824-1897).

wereld. Na zijn examen aan de Koninklijke Academie te Delft, kwam hij, als een der beste leerlingen bij Waterstaat terecht. In een periode van non-activiteit heeft hij op eigen kosten opnemingen van de Peel verricht. Hij kwam via de Waterstaat te Gouda (benoeming 1856 tot ingenieur) in 1860 bij de Staatsspoorwegen te Arnhem terecht i.v.m. de aanleg van de spoorlijn Arnhem-Zwolle-Meppel. In 1865 ving zijn loopbaan als ingenieur bij de Provinciale Waterstaat van Gelderland aan. Hier hield de zeer werkzame, doch voor zichzelf en zijn omgeving soms moeilijke Reuvs zich bezig met plannen tot de verbetering van de afwatering in de Graafschap en daarna met de verbetering en opmetingen van de Waalen Rijdijken. In 1874 volgde, na enkele misverstanden, de benoeming tot hoofdingenieur en in 1878 zijn benoeming te Overijssel. Zijn kartografische belangstelling bleek reeds in 1850, toen hij een catalogus samenstelde van de Nederlandse kaarten in de kaartenverzameling Moll, nagelaten aan de Utrechtse (toenmalige) Hogeschool.²⁷ Ook heeft Reuvs, samen met J.F.W. Conrad en T.J. Stieltjes een tweetal rapporten over de boezemstand van Rijnland uitgebracht.

NOTEN

1. Voor literatuur zie o.a. de onder hoofdstuk XIV vermelde werken in Gouda Quint 1910 en 1927, Schiffer, Kemper, Dibbits, Hol, Lintsen en voor de oudere waterstaat natuurlijk Van der Meer en Van de Ven. Het repertorium van Kemper geeft in 1644 nummers de hem bekende literatuur van ca. 1600 tot ca. 1880. Een goed commentariseerd overzicht tot 1850 geeft Stieltjes. Hol gaat vooral diep in op de Rivierenkaart van Goudriaan. Met uitzondering van Gouda Quint en het *Nw. Ned. Biogr. Woordenboek* wordt in géén van de in dit artikel genoemde werken ook maar iets over de kaarten van Reuvs vermeld.
2. Door Ferrand en Van der Kun (pag. 150-151) 'het in alle opzichten allerbelangrijkste punt der Nederlandsche rivieren' genoemd.
3. Zie Reuvs 1867.
4. Deze missive d.d. 29 Julij 1867 no 287, 3e afd. handelde hoofdzakelijk over de herstellingen van schade aan de dijken.
5. R.A. Gelderland 19.03 W 113/5, 22-4-1868. Hierbij bevindt zich ook het manuscript van de tekst, door Reuvs neergeschreven.
6. R.A. Gelderland 19.03 W 113/5 23 Junij 1869. Dit plan dateerde oorspronkelijk van september 1868, het werd aangehouden tot de zomervergadering van 1869. Voorgesteld wordt 'eene opmeting der dijken te doen plaats hebben en te boek te stellen, wat de hoogte en kruinsbreedte betreft bij afstanden van 100 el (= 100 m H.P.D.), met eene beschrijving van hetgeen omtrent den toestand der dijken bijzondere opmerking verdient, en dat, om ten allen tijde de punten, waarop die opmetingen gedaan zijn

- te kunnen terugvinden, er op onderlinge afstanden van 1000 el langs den stroomdraad der rivier gemeten genoegzaam stevige steenen merkpalen in de dijken zullen dienen gesteld te worden, die eenige menschenleeftijden aan de vergankelijkheid kunnen weêrstand bieden'.
7. R.A. Gelderland 19.03 W 113/5 2 Junij 1868. Voor 255, om de 1000 meter geplaatste merkpalen met het plaatsen f 4915, opmetingen f 3580, drukken van het register van 150 bladzijden f 300 en voor kaarten van de Rijn en de Waal, voor topografische kaarten, instrumenten enz. f 575.
 8. R.A. Gelderland 19.03 W 113/5 6 Julij 1869. Reuvs wijst in zijn antwoord naar a) de uitmuntende registers der hoofdrievieren met hunne bijlagen (o.l.v. Van der Kun) over de jaren 1824 en 1850, b) naar de drie bladen in steendruk waarop de dijkhoogten grafisch werden weergegeven (1863) en naar de buitengewone sieringen (ook wel cierungen), de jaarlijkse voorstellen tot dijkverhoging of -verlegging, ingediend dor de dijkbesturen ingevolge K.B. van 1819. Al deze gegevens blijken, naar hij zegt, bij de provincie bekend te zijn.
 9. R.A. Gelderland 19.03 W 113/5 23 Junij 1869. Op de dag van de vergadering is er echter nog geen antwoord van de Regering ontvangen en een telegram wordt verzonden waarin om antwoord wordt gevraagd. Het antwoord luidt 'Over het plaatsen van de palen langs de rivieren is geen officieel aanzoek van Pruisen ontvangen. Zal echter wellicht bij het doen van opnemingen nader ter sprake komen. Wil dit Gedeputeerde Staten mededelen', ondertekend door Min. Foch.
 10. R.A. Gelderland 19.03 W 113/5 6 Julij 1869.
 11. Dit besluit d.d. 9 Julij 1869 no 15, met de overige stukken van 9 juli heb ik niet aangetroffen, doch uit de concept-aanbiedingsbrieven aan diverse autoriteiten blijkt dit voldoende, bijv. W 113/5 26 Julij 1871.
 12. Zie Reuvs 1858.
 13. Bij navraag bleek dit exemplaar niet (meer) aanwezig in het Koninklijk Huisarchief.
 14. De Min. van Binnenl. Zaken en een dertiental autoriteiten, G.S. van Utrecht, Noordbrabant en Overijssel, benevens de Dijkstoelen van de volgende polderdistricten als dank voor de verleende medewerking: het Arnhemse en Velpsche Broek, Bommelerwaard beneden en idem boven den Meidijk, Buren, Culemborg, de Lijmers, Maas en Waal, Nederbetuwe, het Rijk van Nijmegen, Overbetuwe, Tielerwaard en Wageningen en Bennekom, evenals de Dijkstoel van de Duffelt en van de polder Zyfflich.
 15. Men begroot de opname der dijken langs het linker 'boord' op f 3600,— en de levering van 125 exemplaren van het register met kaarten op f 2025,—. De kosten van de opname van de dijken langs het rechter 'boord' zullen bedragen f 2800,— en de levering van register met kaarten eveneens f 2025,—. Ter toelichting wordt aangeduid, dat de uitgave van de kaart een privé-aangelegenheid van Reuvs was en met hoge kosten gepaard was gegaan.
 16. Uit correspondentie (H.P. Deys 1984, inv.no. 64) van de ing. van de Waterstaat te Utrecht, P.W. Kemper met kerkvoogden van de herv. kerk te Rhenen als eigenaren van de grond, kunnen wij de uitvoering van zo'n peilput en peilschaalgebouw anno 1877 afleiden (afb. 2). Het vorige gebouw, bij Remmerden (gem. Rhenen) in de gevaarlijke Rijnbocht tussen de km-raaien 64 en 65 was namelijk in 1876 verloren gegaan en is blijken vermelding op de rivierkaart van 1881 herbouwd in 1877-1880.
 17. O.m. aanwezig in het A.R.A. OBGK P4-127, U.B. Leiden, TH Delft, Prov. Genootschap Den Bosch.
 18. De volgende exemplaren zijn mij bekend, alle van de 1e editie: Part. collectie (atlas); A.R.A. 2 ex. atlassen, (OBGK P4-129 en P1-10); R.A. Utrecht, atlas (Arch. Hoogheemr. Lekdijk Bovendams, inv.no. 2140); R.A. Gelderland, plano (Alg. Kaartenverz. Inv.no. 920); Arch. Polderdistrict Betuwe, Elst, plano; U.B. Amsterdam (1236 A 15); TH Delft. Het A.R.A. en de TH Delft bezitten ook het Register en de Grafische voorstellingen. Sommige exemplaren bezitten zowel titelblad als voorbericht, andere slechts één van beide. Bij het exemplaar uit de part. collectie ontbreekt merkwaardigerwijs op blad 29 de aanduiding A° 1871, op de bladen van de bestudeerde plano-uitgave is dit jaar hier wél vermeld.
 19. Zie Koeman 1978 en 1983, alsmede Boode.
 20. Zie Koeman 1978, p. 77 en 82.
 21. Bij nader onderzoek ter plaatse bleek dat in de boerderij De Doove (Grebbeijk 36, met eerste steen Anno 1855) een Rijkspeilmerksteen (9 el 16 dm boven A.P.) voorkomt, geheel overeenkomstig de omschrijving in het Register.
 22. Vermoedelijk overgenomen van het inmiddels in 1856 verschenen blad 34 Woudrichem uit de serie Boven-Maas. Hierop komt ook het stoomgemaal reeds voor.
 23. In het rapport van Ferrand en v.d. Kun (pag. 146) wordt dan ook in 1850 terecht geadviseerd 'eene algemeene herziening der oeverlijnen op de bestaande gelithografeerde rivierkaarten' te laten geschieden, een stoot dus tot de eerste herziening werd een nieuw nulpunt voor de telling van de kilometer-raaien gekozen: kilometer-raai nul, aanvankelijk op het Separatiepunt gelegen, werd 9974 m verder stroomopwaarts verschoven, waardoor deze nu samenviel met de Pruisische grens. Daardoor zijn sedertdien de waarden voor alle kilometer-raaien ca. 10 km hoger dan daarvoor. Opmerkelijk is trouwens, dat dit feit ook meteen werd nagevolgd op de rivierkaarten, gedrukt bij de Gebrs. Van Langenhuijsen: De Boven-Rijn, Waal en Boven-Merwede, 27 bladen in steendruk, 30 x 36 cm, schaal 1:10.000 (1875-1877), waarvan de uitgave nagenoeg samenviel met de uitgave van de overeenkomstige bladen van de eerste herziene rivierkaart (1873-1881).
 24. Part. collectie. In het A.R.A. (WCAP 5098 1a resp. 2a) en het archief van het polderdistrict Overbetuwe (inv.no. 946 resp. 947) op andere wijze geplakt, in een noordelijke en zuidelijke helft.
 25. Zie voor een vollediger overzicht en voor zijn bibliografie het *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek*, dl. V, kolom 593-594. Hierin worden echter niet vermeld de werken, hieronder genoemd onder Reuvs 1850, Reuvs 1858, Reuvs 1867 en Reuvs 1865.
 26. Foto Iconografisch Bureau, 's-Gravenhage.
 27. Zie Reuvs, 1850 en Koeman, 1961 pag. 261-262.

LITERATUUR

- Bauer, F.C.D., *Berigten en waarnemingen betreffende den waterloed in Gelderland in Januarij en Februarij, 1861*. Leiden, 1861.
- Boode, M.F., *150 jaar rivierkaarten van Nederland*, Delft, 1979.
- Deys, H.P., *Voorlopige Inventaris van de archieven der Hervormde Kerk te Rhenen, 1639-1951*. Rhenen, 1984.
- Dibbits, H.A.M.C., *Nederland waterland. Een historisch-technisch overzicht*, Utrecht, 1950.
- Ferrand, J.H. en Van der Kun, L.J.A., *Rapport van de Inspecteurs van den Waterstaat. . . nopens hetgeen tot verbetering der Nederlandsche Rivieren zoude kunnen bewerkstelligd worden*. 's-Gravenhage, 1850.
- Gouda Quint, P., *Grondslagen voor de Bibliographie van Gelderland*, Arnhem, 1910 en Gouda Quint, S., id. *vervolg-deel 1910-1925*, Arnhem, 1927.
- Hol, C.J.J., *Rivierkaarten in Nederland*, Rotterdam 1952. (Scriptie, aanwezig in de bibliotheek van 'Geodesie' Delft, onder inv.no. V 1926.)
- Kemper, P.H., *Repertorium der literatuur van den waterstaat van Nederland*, 's-Gravenhage, 1915.
- Koeman, C., *Collections of maps and atlases in The Netherlands*, Leiden, 1961.
- *Handleiding voor de studie van de Topografische Kaarten van Nederland 1750-1850*, Groningen, 1963 en herdruk Culemborg, 1978.
- *Geschiedenis van de kartografie van Nederland*, Alphen aan den Rijn, 1983.

- Lintsen, H., *Ingenieurs in Nederland in de Negentiende Eeuw*, 's-Gravenhage, 1980.
- Meer, Z.Y. van der, *Het Opkomen van den Waterstaat als Taak van het Landsbestuur in de Republiek der Vereenigde Nederlanden*, Delft, 1939.
- Mentink, G.J. en Os, J. van, *Over-Betuwe, Geschiedenis van een polderland, 1327-1977*, Zutphen, 1985.
- Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek, Leiden, 191-1937.
- Reuvs, L.A., *Catalogus van eene verzameling (Nederlandsche) kaarten, berustende op de bibliotheek der Utrechtsche Hoogeschool, nagelaten door wijlen den Hoogleraar G. Moll, bijlage bij de Verhandelingen van het Koninklijk Instituut van Ingenieurs*, 1850.
- *De Algemene Rivierverbetering in Nederland, voorafgegaan door eene schets der Hoofdrivieren*, Zutphen, 1858. Overdruk uit Panthéon, 1858.
 - *Verkenningstukken enz. betreffende de Linge, bezorgd door den Ingenieur L.A. Reuvs*, 1865.
 - *Gegevens, bestemd om te dienen bij het Onderzoek der Commissie, enz., in Verslag van de Commissie uit de Staten van Gelderland. . . tot onderzoek der bezwaren, ingebracht tegen de Werken tot vorming der Nieuwe Merwede*, Arnhem, 1867.
- Schiffer, C., *De verbetering onzer Rivieren en bedijkingen, in verband tot de voorkoming van doorbraken en overstromingen*, 's-Gravenhage, 1851.
- Sloet, L.A.J.W. en Fijnje, H.F., *Beschrijving van den Waterloed in Gelderland, in Maart 1855*, Arnhem, 1856.
- Stieltjes, T.J., *De Nederlandsche Hoofdrivieren en de plannen tot hunne verbetering, door een 'oud' soldaat*, Nijmegen, 1850.
- Thooft, M.J., *Opmerkingen over onderhoud en afloop van Dijk-, Krib- en Waterwerken in Gelderland*, proefschrift, Zaltbommel, 1895.
- Ven, G.P. van de, *Aan de Wieg van Rijkswaterstaat*, Zutphen, 1976.
- Verslag van de Commissie uit de Staten van Gelderland, tot onderzoek der bezwaren, ingebracht tegen de werken tot vorming der Nieuwe Merwede*, Arnhem, 1867.

SUMMARY

L.A. Reuvs and his map of the dikes of the rivers Waal and Rhine in Gelderland, 1871

During the 19th century many important changes in the waterways and polder areas were effected in the Netherlands. The management of the Waal and Rhine rivers was a matter of great concern because of the many inundations, as a result of frequent high water levels during the wintertime and obstructions caused by the accumulation of ice floes in these rivers. About 1870 a survey of all the dikes of both the Waal and the Rhine rivers was carried out. At intervals of 100 meters, the height of the dikes and their width at the top were measured. The results of these measurements, together with other important details were to be published in a register.

The chief engineer of the Waterstaat of Gelderland, L.A. Reuvs, produced a serie of 38 maps, containing the official results of this survey, at his own expense. His cartographical sources were the general river map (scale 1:10.000) which was published over a period of 28 years (1830-1858) and more recent data provided by the authorities of the adjacent polders. The production of this map had been an expensive project. The Provincial States of Gelderland therefore agreed to include the maps in the Register. Both were issued as an official report. The first edition of the 'de Waal- en Rijndijken der polderdistricten in Gelderland', together with the Register was published in 1871, in an edition of 140 copies. The second edition of 95 copies appeared soon after in 1872.

The 38 separate leaves, 35 x 46 cm, scale 1:10.000 were bound in an atlas. The lithography in black and blue-green was by A.A.J. Pistor. In 1874, in cooperation with the Provincial States of North Brabant, a similar map consisting of 23 leaves of the dikes of the Maas river appeared.

The author elucidates the preceding history of this hitherto little known map (no parts of which have been published to date), giving some details of the map. Two leaves of the map are compared with the corresponding leaves of the first and second edition of the general river map.

Appearing between the first and second editions of the general river map, published between 1830-1858 and about 1880 respectively, the map of Reuvs, though executed in a rather simple form, provides some important topographical and historical information

6^E ANTIQUARISCHE BOEKEN- EN PRENTENBEURS EINDHOVEN

18 - 19 - 20 april 1986

HOTEL COCAGNE, VESTDIJK 47

VRIJDAG	18 APRIL 1986	12.00 UUR - 21.00 UUR
ZATERDAG	19 APRIL 1986	11.00 UUR - 18.00 UUR
ZONDAG	20 APRIL 1986	11.00 UUR - 18.00 UUR

literatuur - kunst - geschiedenis - muziek - topografie - boekbanden
vrije grafiek - ansichten - beroepen prenten - schoolplaten - cartografie
natuurkunde - theologie - kinderboeken - devotionalia - handschriften
erotica - japanse houtsneden - geïllustreerde boeken ENTREE f 3,50

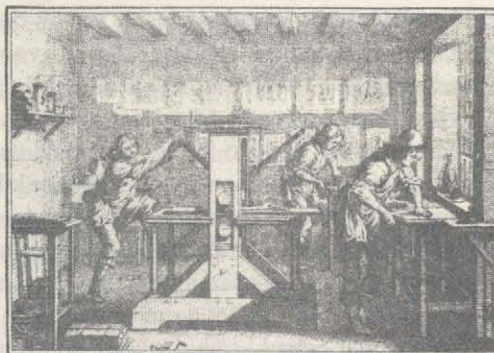

MERCATOR

Achter Clarenburg 2
3511 JJ Utrecht - NL
Tel. 030 - 32 13 42

Catalogus op aanvraag

**Decoratieve grafiek
Prentenrestauratie (25 jaar ervaring)
Inlijsten.**

Hanneke Winnubst
Prinsengracht 226
1016 HD Amsterdam
tel. 020-244593 (privé: 023-383901).

AMSTERDAM

VEILING VAN WATERSCHAPS-, RIVIER-, ZEE- EN ATLASKAARTEN

als onderdeel van de veiling van 22 april en volgende dagen
(dagelijks om 10.30 en 14.00 uur)

*Dykgraaf en Hoogheemraetschap der Zeeveeringen van den Hondsbossche en Duynen tot Petten, door Jan Spruytenburgh,
uitgegeven door Hendrik de Leth, 1730.*

Kijkdagen: 18, 19 en 20 april van 10.00 tot 16.00 uur

Inlichtingen: Willem de Winter

Kunstveilingen Sotheby Mak van Waay B.V.,
Rokin 102, 1012 KZ Amsterdam, tel.: 020-275656

SOTHEBY'S
FOUNDED 1744

Hendrik Verhees

Hendrik Verhees werd op 7 december 1744 geboren als oudste zoon van Hendrikus Verhees (overl. 1802) en Maria van der Sleijden (overl. 1802).¹ In zijn geboorteplaats Boxtel, waar hij twee dagen later rooms katholiek werd gedoopt, bleef hij zijn gehele leven vlakbij de Sint Petruskerk wonen.² Hendrik maakte deel uit van een groot gezin met negen kinderen.³ Mogelijk is hij zijn leven lang vrijgezel gebleven en nam hij de zorg op zich voor zijn ouders tot hun dood in 1802.⁴ Uit briefwisseling met de laatste Heer van Helmond, Carel Frederik Wesselman, is met zekerheid bekend dat Verhees vanaf het jaar 1807 onderhevig was aan jicht - in ernstige mate - zodat hij gedragen moest worden en dagenlang niet kon tekenen.⁵ Als oudste zoon en vrijgezel - bovendien zeer begaafd - kon hij wat gemakkelijker stijgen op de maatschappelijke ladder. Tien jaar na zijn dood in 1823 zien we dat slechts zijn rentenierende broer Arnold het even ver gebracht had. Hoe hij tot het landmetersberoep kwam is nog niet geheel duidelijk. De vele contacten tussen de familie Verhees en Van de Weyer doen denken aan een leerschool bij de landmeter-waterpasser Jan Francois van de Weyer. In ieder geval ondertekende Verhees nagenoeg altijd zijn kaarten met: Hendrik Verhees, geadmitteerd door de heer Raad en Rentmeester Generaal der Domeinen van Brabant.⁶ Van groot belang voor zijn latere weg- en waterbouwkundige activiteiten was een plan van de Luikse ingenieur A. Carront voor een kanaal van 's-Hertogenbosch naar Tongeren, dat hem als 17-jarige in handen kwam.⁷

Op zijn kaarten vermeldt hij prof. Lulofs en ook de atlas van de graaf van Ferraris; daaruit blijkt dat Verhees iemand was die zich breed oriënteerde.⁸ Deze veelzijdige en niet eng-Brabantse houding zal hem zijn hele leven lang typeren.

In het hiernavolgende zal getracht worden zoveel mogelijk recht te doen aan de veelzijdigheid van Hendrik Verhees jr.

Perceelskaarten

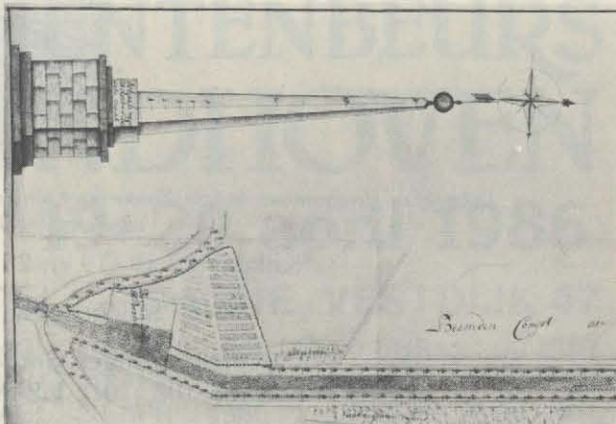
Hiervoor neem ik als voorbeeld 'Caart figuratief van de verdeling en grensscheiding van de Bodem van Elde, zoals die op de elfde mei 1802 te 's-Hertogenbosch voor de notaris Carel Storm van 's-Gravenzande, tussen de Geworens van Sint Michielsgestel, Boxtel, St. Oedenrode alsmede die van Schijndel, benevens de gecommiteerden van 't Gemeentebestuur van Schijndel is verdeeld en gesepareerd. Opgenomen door H. Verhees, 1803'.⁹ De toelichtende tekst bij deze perceelskaart is maar liefst honderdelf regels, met de toevoeging: 'gedaan in de maanden april, mei en juni 1800 en drie (w.g.) H. Verhees'.¹⁰ Het kan bijna niet anders dan dat Verhees in deze drie maanden van het jaar 1803 in Schijndel zich de dag heeft herinnerd dat hij aan zijn schetsboek begon: het was 21 april 1787, toen hij de ka-

pel van Middelrode schetste, toen nog op Schijndels grondgebied, die jammergenoeg verdwenen is. Het schetsen van kerken en kapellen - waarover later meer - heeft Verhees volgehouden tot het jaar 1809. Op de perceelskaart De Bodem van Elde komen zes geschetste kerken voor. De kleinste is Middelrode (5 x 4,5 cm) en de grootste is de kerk van zijn geboorteplaats Boxtel (20 x 13,5 cm).¹¹

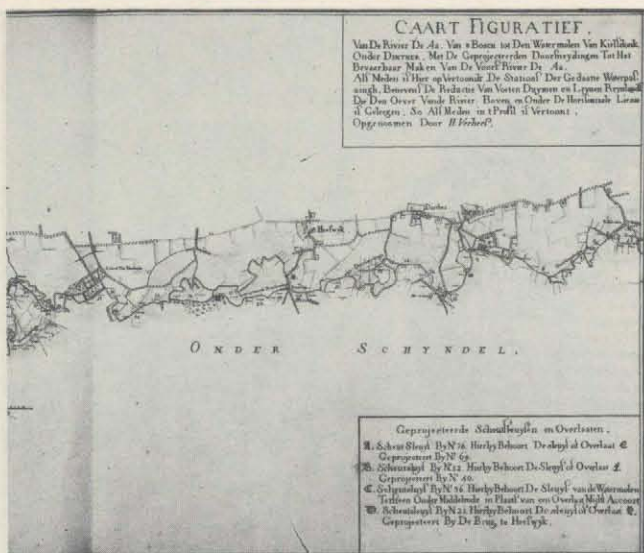
Tiendkaarten

De meest interessante tiendkaart is die van Vught. De nieuwe tiendeigenaar is dan Prins van Oranje Nassau. De rentmeester Jacob Spoor heeft Hendrik Verhees blijkbaar gekend, want in de jaren 1772 en 1773 is Verhees reeds bezig met Peter Jonker (43 jaar) en Bastiaan van der Bruggen (65 jaar) om op hun aanwijzingen 'akkers en strepen' te meten. In 1973 lokaliseerde drs. M.H.M. Spierings de anonieme kaart, getiteld 'kaart van de situatie der tienden omtrent 's-Hertogenbosch', als zijnde een oude kaart van Vught.¹² Blijkbaar was dit een tiendkaart. De legende in de linkerbenedenhoek van deze kaart ontbreekt echter.¹³ In het archief van de Kommanderij der Duitse Orde te Vught bevindt zich een boekwerk met een explicatie over de tienden, vermeld op een grote en op een kleine kaart. De nummers in deze explicatie blijken te corresponderen met de nummers op bovengenoemde kaart.

Het archief van de gemeente Vught beschikt nog over rekeningen van Verhees uit de jaren 1805 en 1808. De laatste rekening luidt: 'Actum Boxtel den 22 van Herfstmaand 1809'.¹⁴ In deze jaren waren ook andere landmeters in Vught werkzaam: Walter van Erven (1790), J.F. van de Weyer, landmeter en waterschatter van de Domeinen (1757-1790), Joh. Camp, gezworen landmeter (1801-1805), A. Bovenbergen (1806) en Adr. Coppens (1808).¹⁵

Zijn vermoedelijke leermeester: Jan Francois van de Weyer. ARA, Den Haag, VTH 1296. Kaart van een gedeelte van de steenweg van 's-Hertogenbosch naar de Luikse grenzen bij het inkomen van Boxtel, 25 april 1761.

Een van zijn idealen: rivieren bevaarbaar maken en dan veel mest vervoeren voor de nieuwe ontginningen. De rivier de Aa, van 's-Hertogenbosch tot Heeswijk-Dinther, gedeelte onder Schijndel, 1803. R.A. Den Bosch, st.nr. 165. (Vervoer over water is de juiste weg: ook nu weer actueel.)

Rivierkaarten

De rivierkaarten zijn tot op dit ogenblik bij Verhees het talrijkst. Alleen al het Algemeen Rijksarchief in 's-Gravenhage beschikt over zestien rivierkaarten van Verhees. Slechts één kaart ter illustratie: 'Rivier de Aa van 's-Bosch tot Kilsdonk' (watermolen in Dinther-Heeswijk) met een schaal van Rijnlandse roeden en Bossche roeden, gekarteerd in het jaar 1803 door 'directeur' H. Verhees.¹⁶ Het is nog niet duidelijk waar dit woord 'directeur' op slaat, wel in de jaren 1806 en 1807, want op 20 juni 1806 heeft het Departementaal Bestuur van Brabant een resolutie aangenomen om de rivier de Aa te verdiepen, met andere woorden Verhees is aangesteld tot directeur van de verdiepingswerkzaamheden aan de rivier de Aa.¹⁷ De schrijver van dit artikel heeft meerdere anonieme rivierkaarten op naam van Hendrik Verhees kunnen zetten.

Stadskaarten

Hiertoe kunnen worden gerekend: een kaart van de haven van 's-Hertogenbosch uit 1767 (een jeugdwerk van Verhees), twee plattegronden van Eindhoven, één van Tilburg en één van Breda. De kaart van Tilburg is vervaardigd in 1790 en heeft een formaat van 131 x 168 cm. De volledige titel van deze kaart luidt: 'Caarte figuratieve van de heerlijkheden Tilburg, Goirle en Riel aangeduid met hare gehugten, buurten, rivieren, wegen, waterlopen en grensscheidingen door H. Verhees, geadmitteerd landmeter te Boxtel'.¹⁸ Deze kaart hangt ingelijst in het Rijksarchief in Noord-Brabant te 's-Hertogenbosch en heeft een ingekleurde schetstekening, waarbij vooral het centrum opvalt door de dieprode kleuren, mogelijk verwijzend naar zijn bemoeienis met het toezicht der wegen en straten in het toenmalige hart van Tilburg.¹⁹

De kaart van Breda is een van de laatste kaarten door

Verhees vervaardigd. De titel luidt: 'Carte figurative de l'arrondissement de Breda formée en grande partie par H. Verhees, architecte et Arpenteur à Boxtel. Dans l'année 1809 & 1810'.²⁰

Dorpskaarten

Hieronder reken ik ook de 'kaart figuratief van de Baronie van Boxtel en de Heerlijkheid Liempde met de Steenweg van de stad 's-Hertogenbosch tot Best en alle andere straten en wegen, benevens de rivieren, kastelen, herenhuizen enz. Dienende tot een proef van een geheel nieuwe landkaart van de uitgestrekte Meijereij van 's-Hertogenbosch, met grote moeite en kosten tesamen gesteld door Hendrik Verhees geadmitteerd landmeter te Boxtel. Gegraveerd door J. Hulk'. Deze kaart (formaat 19 x 28 cm) is vermoedelijk uitgegeven rond 1800.²¹

Waterstaatskaarten

Hiervan wordt als voorbeeld genomen de 'Kaart figuratief van de stad Eindhoven' waarop sluizen en een ge-projecteerde overlaat zijn weergegeven.

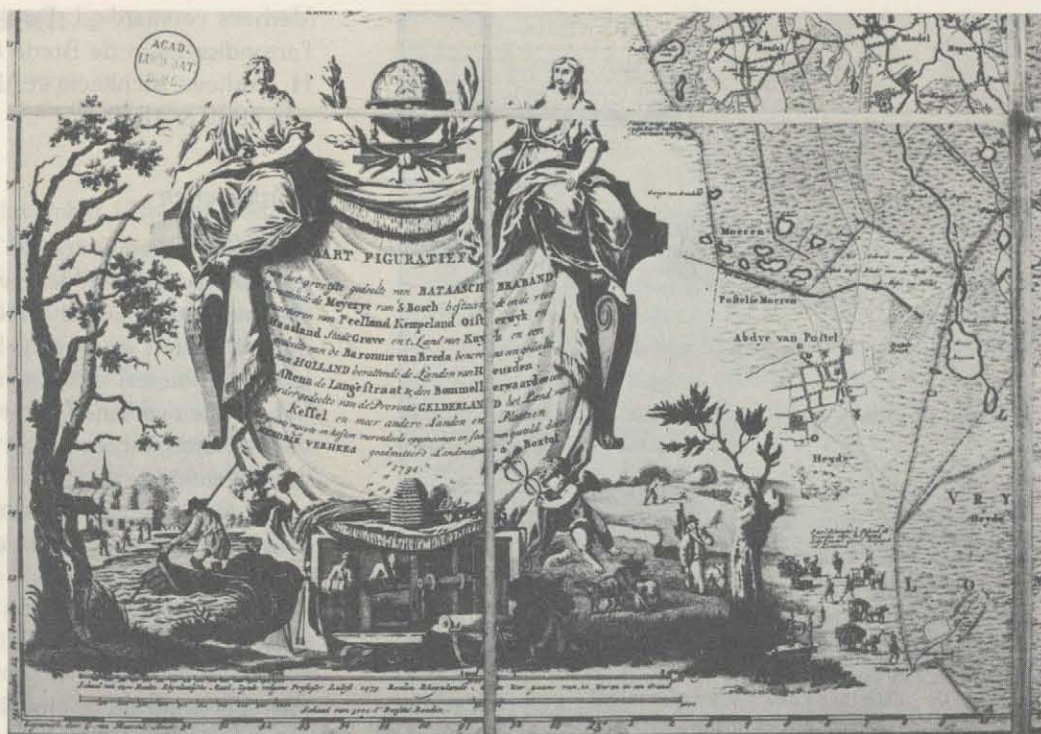
Met bijzonder veel aandacht heeft Verhees de Gennepermolen vereeuwigd: Molenwiel en Watermolen, het tekeningetje in het water aangevende het rad en de Overlaat. Vervolgens duiden pijlen in het water de stroomrichting aan. Deze waterstaatskaart van Eindhoven dateert uit het jaar 1778.²²

Kaart van de Meierij van 's-Hertogenbosch

Verhees heeft veel faam verworven met zijn kaarten van de Meierij. Zoals we zullen zien was o.a. de Prins van Oranje zijn opdrachtgever. Ds. Bachiene wist in zijn voor 1780 samengestelde boek²³ reeds te vertellen dat men eerstdaags een nieuwe gemeten kaart van de Meierij van 's-Hertogenbosch kon verwachten uit handen van de landmeter Van der Eerde te Botel, van welke kaart men zich mede veel goeds beloofde.²⁴ De kaart die in 1794 eindelijk bij Mortier, Covens en Zoon in Amsterdam werd uitgegeven, droeg een andere auteursnaam, nl. die van Hendrik Verhees, geadmitteerd landmeter te Boxtel.²⁵

Om deze zaak goed uit de doeken te doen staan we eerst stil bij genoemd jaar 1794. In het gemeentearchief van Breda is een kaart figuratief van Bataafsch Brabant 1794 waarbij de uitgeversnaam - met inkt - is gewijzigd in: H. Palier, 's-Hertogenbosch.²⁶ Op de kaart, die hangt in de hal van het nieuwe archief van het Bisdom 's-Hertogenbosch, is het jaartal veranderd in 1799. Degenen die veranderingen hebben aangebracht in het jaartal 1794, kunnen kennis hebben gehad van de dagjournalen van de Nationale Vergadering, waarbij Verhees - in november 1796 - voor het eerst in het openbaar spreekt over zijn kaart figuratief van het grootste gedeelte van Bataafsch Brabant, te weten de Meierij van 's Bosch en aangrenzende landen, die in vier bladen zal verschijnen.²⁶ Een advertentie, gepubliceerd in de *Amsterdamse Courant* van 16 september 1797 en herhaald op 21

De eerste opgemeten Meierijkaart van 's-Hertogenbosch van Hendrik Verhees. Of deze mooie cartouche van hem is? Kleine osjes voor de turfkarren! Origineel aanwezig in de universiteitsbibliotheek van Leiden, coll. Bodel Nijenhuis.

september 1797, luidt: 'Te Amsterdam bij Mortier, Covens en Zoon, Boek- en landkaartverkoopers op den Vygendam, No. 31, wordt heden uitgegeven: Kaart figuratief van het grootste gedeelte van Bataafsch Brabant, bevattende de Meijerij van 's Bosch, een gedeelte van de Baronie van Breda en van Holland en Gelderland, door Hendrik Verhees, geadmitteerd landmeter te Boxtel; zijnde deeze kaart in 4 groote bladen zeer uitvoerig gegraveerd. De prijs is f 6:15 - afgezet in de quartieren, en uitvoerig in de Districten en dorpen gecouleert f 7:10 - Is ook in Den Bosch bij H. Palier en Zoon te bekomen'.²⁸

Uit bovenstaande informatie volgt nu, dat er een tijdsverschil is van 17 jaar inzake de twee kaarten van de Meierij. Het tweede bewijs voor het bestaan van een kaart van de Meierij van 's-Hertogenbosch, ca. 1780 komt uit een geheel andere hoek. Uit de notulen van de Raad en rekeningen van de Prins van Oranje van 12 januari 1779 blijkt dat J. Spoor, de rentmeester van de Domeinen van Cranendonck, werd gemachtigd om door Hendrik Verhees een authentieke kopie te laten maken van de eerder door de landmeter vervaardigde 'Generale kaart van de Meierij van 's-Hertogenbosch'. De landmeter diende daarop wel het ontbrekende deel van de Baronie van Cranendonck, de prinselijke hoeven en molens en het Cranendonckse bos in te tekenen. Voor het totale werk moesten hem door de rentmeester 8 dukaten of 42 gulden worden betaald.²⁹ Rentmeester Jacob Spoor zijn we al eerder tegengekomen, nl. bij de passage over de tiendkaarten van Vught in 1772 en 1773.

Korte samenvatting:

- Er is een Meierijkaart van vóór 1779 (verloren gegaan?).
- Er is een 'Cranendonckse' Meierijkaart (nog niet teruggevonden).
- De derde Meierijkaart is van het jaar 1797, ook al

staat er 1794 op gedrukt (hiervan bestaan nogal wat exemplaren).

— De herdrukken van de Meierijkaart.

Molenexpert

Ook al woonde Verhees niet in het land van de molens, Holland, toch mag hij gerekend worden tot de molenexperts van de achttiende eeuw, zoals nog zal blijken. In zijn antwoord op de - met een gouden medaille bekroonde - prijsvraag van 1785 over het aan te leggen kanaal 's-Hertogenbosch en Maastricht/Luik, noemt hij veertien molens met name, waarvan er dertien watermolens zijn.³⁰ Met Jan Adriaensz. Leeghwater - uit de zestiende eeuw - had Verhees gemeen, dat hij de zoon was van een timmerman-molenmaker/-bouwer. Bij het maken van hun testament hebben de ouders van Hendrik Verhees - in 1796 te Sint Michielsgestel - uitdrukkelijk laten vermelden: 'al het timmer- en molengerief' voor Hendrik Verhees, als een van de drie zonen.³¹

Wie kennis heeft kunnen nemen van de kaarten, vervaardigd door Verhees, moet wel tot de conclusie komen, dat hij molens met bijzonder veel liefde heeft getekend. Als voorbeeld neem ik zijn kaart van Bataafsch/Noord-Brabant - met alles wat daar verder op staat - met het jaartal 1794, waarop maar liefst een kleine honderd molens voorkomen. Nog sprekender is de legende van deze kaart figuratief, daar hij een drie tot zesvoudig onderscheid maakt bij de molens.

1. water-, graan-, vol- en oliemolens;
2. windmolens;
3. watermolens, die het water uit de polder malen.

Wanneer Verhees in de jaren 1796 en 1797 zitting heeft in de Nationale Vergadering (te vergelijken met onze Tweede kamer der Staten-Generaal) komt hij in een aparte commissie, die in Noord-Holland molens moet gaan inspecteren.³²

Kopiekaart door Hendrik Verhees in 1773 van de verlenging van de steenweg op Luik, het stuk van Eindhoven tot de grens. Origineel aanwezig in de U.B. van Leiden, coll. Bodel Nijenhuis. De cartouche is zeker overgenomen van J.F. van de Weyer.

Snelschetser

Het schetsboek van Hendrik Verhees werd in het tweede decennium van deze eeuw door een min of meer toevalige samenloop van omstandigheden ontdekt, nadat pastoor Coolen van Ommel (Asten-Helmond) een briefkaart had laten drukken en verspreiden, waarop de oude kloosterkapel stond afgebeeld. Aan Hendrik Ouwerling, aanvankelijk onderwijzer te Deurne, later directeur van 'De Zuidwillemsvaart', deelde pastoor Coolen mede, dat deze reconstructie gebaseerd was op een tekening van een schetsboek dat bewaard werd in het klooster van de paters Capucijnen te Handel (Gemert). De onstuimige activiteit van Verhees worden wij gewaar, wanneer we kennis nemen van de ruim 200 kerken/kapellen in Noord-Brabant, Noord- en Zuid-Holland, een enkele kerk in Limburg, Gelderland en eveneens een enkeling in België.³³ In het schetsboek komen ook 22 plattegronden van kerken voor, waarbij de schaal bij de meeste plattegronden wordt aangegeven in Rijnlandse roeden, slechts een enkele keer in 's Bossche maat. De schaal varieert sterk. Deze plattegronden bevatten in de regel een schat aan informatie.

Waterbouwkundige

Als waterbouwkundige heeft Verhees eveneens naam

gemaakt. In 1785 werd hij door het 'Bataafsch Genootschap der proefondervindelijke wijsbegeerte' te Rotterdam met een gouden en niet met een zilveren medaille bekroond voor zijn antwoord op de vraag of er 'Hinderpalen zijn tegen de aanleg van een kanaal tussen 's-Hertogenbosch en Maastricht of Luik, en zo neen, wat het beste plan is?'. Verhees beantwoordde de vraag positief en stelde zelfs een begroting op; de kosten werden door hem beraamd op f 2.367.000. Pas in 1822-1826 is dit kanaal - de Zuid Willemsvaart - inderdaad tot stand gekomen. Het heeft een niet onbelangrijke bijdrage geleverd aan de economische en commerciële ontwikkeling van Noord-Brabant.³⁴

Foederalist en rokkenjager

Hendrik Verhees jr. komt er heel bekaaid af, wanneer we alleen konden afgaan op tijdgenoten van 1798. In twee brochures worden de dertien representanten van Noord-Brabant stuk voor stuk beschreven, de een met een paar zinnen, de ander meer in verhaaltrant. In een brochure wordt hij geschetst als 'Een Foederalist. Hij verstaat de zeldzame kunst om zijn landmetersadviezen al zingende op te dreunen'.³⁵ Een andere brochure spreekt van: 'Een groote landmeter, die per verreijker meer aandacht op de vrouwen en meisjes in de loges dan op de uitgebrachte adviezen slaat. Ergo beter in dat Frauenzimmer. Nogal dikwijls vraagt hij het woord en wanneer elk denkt, dat hij tenminste iets zal zeggen, geschiedt dit enkel om te declareren, dat hij zich met deze of gene (wie het ook is) confirmeert; terstond geeft hij daarvan per biljet bericht aan de logigraphisten teneinde deze beslissende taal in het dagblad te plaatsen. Te Boxtel present zijnde gunt hij genadighlijk openbare audientie aan alle, die hem spreken willen; of dit met of zonder sjerp geschiedt, zal door paus Bosvelt in de commissie eerstdaags onderzocht worden'.³⁶ De redactie van *Taxandria* (1907) geeft het volgende commentaar: 'Wij geven deze "Karakterschetsen" voor wat ze zijn: eigenlijk beschouwingen van pamflettisten, die echter mede in staat zijn een goed beeld te geven, toen de strijd tussen Unitarissen en Foederalisten de hartstochten gaande maakte en alle waardering verstompte voor hen, die anders dachten'.³⁷

Besluit

Bij de zeven besproken bovenstaande kaarten gaat het steeds over handschriftkaarten. Van twee van de kaarten bestaan gedrukte exemplaren, nl. van die van de Baronie van Boxtel (dorpskaarten) en van de Meierij van 's-Hertogenbosch. Van deze laatste bestaan verschillende drukken van het derde type met en zonder jaartal. De overige kaarten zijn alleen manuscriptkaarten gebleven. Tot nu toe is er een voorlopige lijst samengesteld van circa tachtig Verhees-kaarten. Veel moet binnen het kader van dit artikel onbesproken blijken, zoals zijn aannemerschap van openbare werken en gebouwen: kerken, pastorieën, raadhuizen en minstens één tuchthuis; zijn activiteiten in verband met wegen en het onderhoud der wegen, barrières en tolhuizen; zijn liefde voor de ge-

schiedenis, zijn waterwerken, zijn bestuurlijke kwaliteiten op lokaal, provinciaal en nationaal vlak; tenslotte zijn buitenlandse contacten.

Hendrik Verhees, de Boxtelse landmeter, uit de Meierij van 's-Hertogenbosch, zoals hijzelf graag vermeldde, was een geestelijke duizendpoot, een van degenen die Nederland van de achttiende naar de negentiende eeuw tilden.

NOTEN

1. De geboortedag van Hendrik Verhees jr. is tot op heden steeds foutief vermeld: 7 of 9 november 1744. Hendrik Verhees werd gedoopt bij de eerste doop van de laatste maand en wel op 9 december. R.A. Den Bosch, D.T.B. Boxtel, dl. 6-7.
Dit klopt met de gegevens van de Franse volkstelling van 1810: Hendrik Verhees, geboren 07-12-1744, 66 jaar: 'culte catholique profession arpenteur'. G.A. Boxtel, R. 1810 dl. 1, f. 6, nr. 88.
2. P.Th.A. Dorenbosch, *De Boxtelse St. Petrus*, blz. 31: 'Verhees, een ontwikkeld, intelligent en vakkundig man, heeft heel zijn leven (...) Hij kende deze kerk als geen ander. In de jaren 1765-1783 was hij als aannemer belast met het onderhoud. Hij heeft de kerk enige malen in beeld gebracht en kwam ook regelmatig in het raadhuis dat toentertijd in de voormalige gerfkamer was gehuisvest'. De geboorteplek van het blok in Boxtel heet: De Kei, vlaknaast de Brouwketel, waar de herbergier en schepen Maas woonde. Met vr. d. aan de heer Dorenbosch.
3. A.C.M. Kappelhof, Van landmeter tot rentenier. In: *Brabants Heem*, 28 (1976), blz. 106-107.
4. J. van Laarhoven, *Het schetsenboek van Hendrik Verhees*, 1975. Blz. XIII.
5. G.A. Helmond, *Familie-archief Wesselman*, voorlopige nummering 960. Met vr. d. aan de heer J.J.F. de Waal.
6. J. Cunen, *Geschiedenis van Oss, met inventaris van de gemeente-archieven* 1932, blz. 211, nr. 141. Akte van afpaling door den Raad en Rentmeestergeneraal der Domeinen, der grenzen tussen Oss, Heesch en Berghem. 14 april 1791. Dit stuk is thans aanwezig in het streekarchief Maasland, Oss, maar eveneens in het gemeente-archief te 's-Hertogenbosch. Coll. Ackersdijk.
7. Hendrik Verhees in *Verhandelingen van het Bataafsch Genootschap der proefondervindelijke wijsbegeerte te Rotterdam*, dl. 8, 1787, niet genummerde pagina 157: 'In het jaar 1762 is mij in handen gekomen een plan door de heer Carront, ingenieur van Luik in het jaar 1751 geformeerd' enz.
8. Op de kaart van Bataafsch Brabant, 1794, G.A. 's-Hertogenbosch: straatweg 's-Hertogenbosch-Luik, vervaardigd door H. Verhees, 1777; beschrijving: Gedeelte Hasselt-Grens Meierij van 's-Hertogenbosch. Uittreksel uit de kaarten van de Oostenrijkse Nederlanden van de graaf van Ferraris, Stamboeknr. A. 1 (271), techniek pentekeningen, formaat 750 mm.
9. Origineel aanwezig in het Streekarchief van Veghel, G.A.S., afd. kaarten.
10. De archivalische afdeling van de gemeente Schijndel heeft in het begin van de tachtiger jaren een transcriptie van deze perceelkaart gemaakt.
11. Ik ken slechts een soortgelijke kaart: het centrum van de kaart bevat een plattegrond en de omgeving van Antwerpen, door Nicolaas Visscher II (1649-1702). Het geheel wordt omlijst door een aantal stadsgezichten - van verschillende zijden gezien - en de belangrijkste gebouwen, t.w. de Sint Michielskerk (der Norbertijnen), kerk der Augustijnen, de kerk der Jezuïeten en die der Carmelieten. Uitgave: *Kaart-Boeck van de XVII Nederlandsche provincien*. Amsterdam, N. Visscher, 1684. Formaat 46 x 55 cm. Deze kaart is gereproduceerd in D.R. Duncker en H. Weiss, *Het Hertogdom Brabant in kaart en prent*, 1983, blz. 86-87.
12. M.H.M. Spierings, Een onbekende kaart van Vught en andere oude kaarten van plaatsen in Brabant die elders bevaard worden. In: *Brabants Heem*, 25 (1973), blz. 50-52.
13. Misschien wel om een en ander acceptabel te maken is ook linksboven een stuk kaart verdwenen. Zoiets maakt het minder verdacht dat je een naam - linksbeneden - hebt ontrokken aan de geschiedenis van een land. In het R.A. in Den Bosch bevindt zich een gravure - van de Baronie van Boxtel - waarbij de naam van Hendrik Verhees verwijderd is.
14. G.A. Vught, inv. 55, na f. 336; m.v.d. aan mej. V. de Kort.
15. Idem, n.g.
16. R.A. 's-Hertogenbosch, stamnummer 165.
17. R.A. 's-Hertogenbosch, Profiel van waterpassing enz., opgenomen en geprojecteerd en gecopieerd door de directeur H. Verhees, stamn. 131; zie ook 165, 303, 305 en 332.
18. Pater Gerlach, o.f.m. cap., in: *Bossche Bijdragen*, dl. XVI (1939), blz. 274.
19. G.A.T.M.H. van Visvliet, *Inventaris van het oud-archief der gemeente Tilburg*, dl. I, archieven van de Bestuurscolleges der Heerlijkheid Tilburg en Goirle. Tilburg, 1905, nr. 468. Deze kaart bevond zich oorspronkelijk in de verzameling van Baron van den Bogaerde van het kasteel van Heeswijk-Dinther. In 1916 werden twee kopieën vervaardigd door P.J. de Clippel voor de gemeente Tilburg. Het formaat hiervan is 129 x 166 cm; papier, in stukken op linnen geplakt.
20. Idem noot nr. 17.
21. S. Hanewinkel, *Geschied- en Aardrijkskundige beschrijving der stad en Meierij van 's-Hertogenbosch*. Nijmegen, 1803, blz. 442: 'voor enige jaren in het licht gegeven' en op de titelpagina deelt hij mee: 'Beginnende met de vroegste tijden en eindigende met den jare 1802'.
22. Origineel berust in de Universiteitsbibliotheek te Leiden, collectie Bodel Nijenhuis, port. 6, nr. 139, gepubliceerd in A.J.J.H. Tops en J.M.Th. Verschuieren, *Eindhoven*, Eindhoven, 1955, t.o.p. 81.
23. W.A. Bachiene, *Vaderlandsche Geographie*, dl. IV, 1791, blz. 480 noot.
24. P.S. Teeling, *Repertorium van Oudnederlandse landmeters 14e-18e eeuw*. (Apeldoorn, 1983), dl. II, blz. 265, vermeldt een zekere W. van Erden in 1792 opmeting in Veghel. In Veghel woonde in die jaren ook dominee Krayenhoff (Wim van de Nieuwenhuizen, *Land van Dommel, Aa en Leijgraaf*, 1982, de bladen alfabetisch gerangschikt op kernwoord). Het kan zijn, dat zij onderling contact hadden en zo een naam is verwisseld.
25. S.J. Fockema Andreae en B. van 't Hoff, *Geschiedenis der kartografie van Nederland*. 's-Gravenhage, 1947, blz. 61: 'Kaart figuratief van het grootste gedeelte van Staats Brabant, bevattende de Meierij van 's-Bosch. . . 4 bladen, 37 x 46 cm. 1794; latere drukken met bijvoegsels, bij H. Palier te 's-Hertogenbosch, 1796, ca. 1820 en 1870.
26. In Bibliotheek en Prentenkabinet van het Provinciaal Genootschap van Kunsten en Wetenschappen in Noord-Brabant, 's-Hertogenbosch, zijn twee exemplaren van deze kaart aanwezig. Op een van beide exemplaren is, in handschrift, de titel gewijzigd in Provincie Noord-Brabant en is het jaartal doorgestreept. Ook in de kaart zijn in handschrift aanvullingen getekend.
27. Dagverhaal der Handelingen van de Nationale Vergadering Representerende het volk van Nederland, 1796, dl. IV, blz. 180.
28. P.C.J. van der Krogt, *Advertenties voor kaarten, atlanten, globes e.d. in Amsterdamse kranten, 1621-1811*. Utrecht, 1985, nr. 1792, blz. 339-340.
29. J.Th. Melssen, Opdracht voor landmeter Hendrik Verhees. In: *Mededelingen en contactblad van de Heemkundige studiekring Kempenland te Eindhoven*, 1976. Nr. 44, blz. 91 e.v.
30. De genoemde molens zijn: Watermolen Boxtel, het Smal Water - Watermolen Sint Oedenrode - Wolfswinkelse wa-

termolen (richting Breugel) - Hooydonkse molen (bij Nederwetten en Opwetten) - Woenselse molen - Molen van Stratum (in Eindhoven) - Gennepse of Gennepmolen (Eindhoven) - Waalrese molen - Lomse molen (tussen Waalre en Valkenswaard) - Dommelse molen - Venbergse molen (bij Valkenswaard) - Oliemolen (bij de paters Trappisten van Achel) - Watermolen (tussen Neder- en Overpelt, België) - Watermolen St. Jansmolen (bij Klein Breugel, België).

31. RANB, Oud Rechterlijk Archief St. Michielgestel, nr. 102, f. 330 v.

32. J. van Laarhoven, o.c., blz. 188.

33. J. van Laarhoven, o.c., blz. XIII.

34. H. van Velthoven, *Stad en Meijerij van 's-Hertogenbosch*, Amsterdam, 1935. Dl. I, blz. 304.

35. Monument voor het aankomende geslacht, opgericht in de

Bataafsche Republiek of Karakterschets der Volksvertegenwoordigers, zitting hebbende in de Nationale Vergadering. Z.J. Geciteerd in: *Taxandria*, 14 (1907), blz. 253-255.

36. Korte Characterschets der mannen, welken het ingeleeverd Plan van Constitutie voor de Bataafsche Republiek tot een Grondslag der deliberation van de nationaale vergadering representeerende 't volk van Neederland hebben aangenomen. Z.J. Geciteerd in: *Taxandria*, 14 (1907), blz. 255-256.

37. De Noord-Brabantse mannen van 1798 volgens hunne tijdgenooten. In: *Taxandria*, 14 (1907), blz. 253-257. Blijken een gekleurde gravure, 60 x 67 cm, door George Kockers, Middelburg, 1797, dragen allen (94) een sjerp met het woord Representanten er op (Kasteel van Heeswijk-Dinther). Bosveld was afgevaardigde voor Dordrecht (Oecomene anno 1797?).

Varia Cartographica

Inzendingen voor deze rubriek aan: mw. Chr.A.M. Kuyser, Bibliotheek Provinciaal Genootschap, Postbus 1388, 5200 BK 's-Hertogenbosch.

Atlas van Stolk

Het nieuwe adres van de Atlas van Stolk is Korte Hoogstraat 31, 3011 GK Rotterdam, tel. 010-334188.

Verslag 11th International Conference on the History of Cartography - Ottawa 8-12 July 1985

De geschiedenis van de kartografie werd in de Nieuwe Wereld duidelijk op een nieuwe manier behandeld. Rond de thema's:

- Teaching the History of Cartography
- Cartobibliography
- Aspects of European Cartography
- Canadian Cartography
- Colonial Cartography
- Portolan Charts and early rutters

werden afwisselend lezingen en 'panel sessions' gehouden. Dominant waren de thema's Kartobibliografie en Onderwijs in de geschiedenis van de kartografie. Nieuw was de bijeenkomst op zondag 7 juli voor beheerders van verzamelingen van oude kaarten. Op zaterdag 13 juli werd een bezoek gebracht aan de tentoonstelling: 'La découverte du monde, cartographes et cosmographes'. De stichting David M. Stewart, gehuisvest in het Museum St. Helen's Island, Montreal verzorgde de excursie per bus van Ottawa naar Montreal, zodat de conferentiegangers een bezoek aan deze bijzonder collectie kaarten, oude boeken en instrumenten konden brengen.

Het organisatie-comité bestond uit mevr. Betty Kid (directeur Nat. Map Coll.), Edward H. Dahl (Nat. Map Coll.) en Lou Seibert, gesteund door de staf van de National Map Collection en collega's in heel Canada.

Zij allen verdienen onze dank voor het interessante programma en de goede verzorging tijdens het congres.

Na de officiële opening van Edward Dahl sprak Jean-Pierre Wallot (directeur Public Archives) de officiële welkomstwoorden uit en gaf een kort overzicht van de geschiedenis van het Archief van Canada. Fraser Taylor, de vice-president van de International Cartographic Association sprak eveneens de congresleden toe.

Het kon niet missen: de eerste lezing ging over het in kaart brengen van Canada, 1500-1760, uitstekend gepresenteerd door prof. Conrad E. Heidenreich (York University, Ontario). Een boeiende geschiedenis waarbij de invloed van Groot-Brittannië en Frankrijk duidelijk merkbaar is te herkennen. Met de Ottawa Map Society werd een gezamenlijke avondbijeenkomst gehouden waarin Canada in de negentiende eeuw werd belicht.

De twee onderwerpen die tijdens het congres de meeste aandacht kregen, waren: onderwijs in de geschiedenis van de kartografie en kartobibliografie. Er blijken in de wereld niet veel universiteiten te zijn, die een apart programma voor de geschiedenis van de kartografie bieden. Emeritus prof. Eila Campbell

sprak over haar veertig jaar college geven aan geografen aan de Universiteit van Londen. Onmisbaar is een goede collectie facsimile-kaarten ter ondersteuning van de colleges. Zij voelde zich dan ook bevoorrecht door de mooie verzameling die haar voorganger, prof. E.G. Taylor in Birbeck College heeft opgebouwd.

Uit de lezingen van Prof. Norman J.W. Thrower (UCLA) en prof. Jeffrey C. Stone (Aberdeen) bleek eveneens dat geschiedenis van de kartografie alleen gedoceerd wordt als onderdeel van het vakgebied geografie. Meestal voor doctoraal studenten en veelal een algemeen meer praktisch gericht programma. In Utrecht en in Madison (Univ. of Wisconsin) wordt een programma voor het doctoraal examen geboden in kartografie en in de geschiedenis ervan. In hoeverre is het mogelijk meer onderwijs in de geschiedenis van de kartografie te geven binnen andere afdelingen van de universiteit? In de paneldiscussie kwam naar voren dat in de USA bij de geschiedenisstudie weinig kaarten gebruikt worden. Het zou aan te bevelen zijn wegen te zoeken om ook het publiek in het algemeen te bereiken. In Engeland stelt het publiek in een vragenuurtje veel vragen over kaarten.

Hierop zou moeten worden ingespeeld door diegenen die onderwijs geven in de kartografie. Binnen de universiteit afstemmen op andere vakken, naast geografie ook geschiedenis en kunstgeschiedenis bijv. Het programma zal op elk vakgebied moeten worden afgestemd. De bestaande collegeprogramma's lopen uiteen van gedegen tot zeer algemeen, dit hangt samen met de plaats van het vak kartografie binnen het totale studiepakket. Men is afhankelijk van de welwillendheid van de vakgebieden waarbinnen men een plaats heeft gekregen en de traditie van het land.

Kartobibliografie was het tweede onderwerp dat een belangrijke plaats in het programma innam. Een goed onderzoek is sterk afhankelijk van bibliografische informatie. Zoals bekend blijken er grote verschillen te bestaan tussen de bibliografieën van kaarten. Welke elementen van een kaartbeschrijving moeten vermeld worden? Welke benamingen gebruikt men voor bepaalde onderdelen? Woorden als editie en staat worden soms door elkaar gebruikt. Kan men volstaan met het verkort weergeven van de elementen om daardoor eerder tot publikatie over te kunnen gaan? Problemen legio om internationaal aan de orde te stellen, te meer daar nog weinig literatuur over het maken van kartobibliografieën verschenen is. Evenmin zijn er algemeen erkende normen opgesteld. Om in de toekomst hierin verbetering te brengen werd afgesproken een werkgroep te vormen die zaken, zoals niveau/inhoud, terminologie, en methoden inventariseert en rapporteert aan de coördinator mevr. Joan Winearls (Univ. of Toronto, Toronto, Canada). Tijdens de volgende conferentie te Parijs in 1987 zal verslag worden uitge-

bracht en indien mogelijk een aparte zitting worden georganiseerd. Een tweede werkgroep zal zich bezig houden met het onderwerp datering van kaarten. De bedoeling is per land een overzicht te maken van een aantal bekende feiten, die dateerbaar zijn. Men denkt aan aanleg van spoorwegen en kanalen, inpolderingen, grenswijzigingen en naamsverandering. De voorkeur verdient een kort chronologisch geordend overzicht, dat aan de coördinator de heer Tony Campbell (Map Library, British Library, London) kan worden gezonden.

Langs deze weg wil men ook komen tot een inventarisatie van literatuur over dit onderwerp.

Men kon tijdens de conferentie vier tentoonstellingen bezoeken in het gebouw van de Public Archives in Ottawa.

1. Treasures of the National Map Collection: a selection (in de grote hal).
2. Some recent cartographic posters (in de Foyer naast het Auditorium).
3. Early maps showing Canada published in accounts and voyages (Rare Book Display Area, National Library of Canada).
4. Dust jackets and early maps (hal 4de verdieping voor de Kaartenverzameling).

In Ottawa treft men het Rijksarchief (Public Archives) en de nationale bibliotheek in één gebouw aan. Een werkelijk schitterend gebouw op een prachtige locatie met uitzicht op de Ottawa rivier, waarvan in de lunchpauze kon worden genoten. Welk gebouw heeft een terras dat kan worden omgetoverd tot lunchruimte met een weids panorama.

De onderbrenging van het archief en de bibliotheek in één gebouw heeft voor Canada geleid tot de gunstige situatie van één nationale kaartenverzameling. Dat dit voor de kaarten en het beheer ervan geleid heeft tot een ideale situatie hoeft geen betoog.

Voor het geval er interesse bestaat voor het inzien van de lezingen, die tijdens de conferentie zijn uitgesproken, kan men inlichtingen inwinnen bij de

Universiteitsbibliotheek Leiden (de heer D. de Vries) en Bibliotheek V.U. Kaartenverzameling, Amsterdam (mevr. M.H.G. Clement).

M.H.G. Clement-van Alkemade

Nieuwe omslag Caert-Thresoor

Het ligt in de bedoeling van de redactie om *Caert-Thresoor* voortaan jaarlijks in een nieuw jasje te steken. Dit bevordert de herkenbaarheid per jaargang. Wel willen we telkens de Orteliussfiguur en de typografie van de omslag handhaven.

Voor 1986 werd gekozen voor een fragment van de grote overzichtskaart die Jacob van Deventer van het Hertogdom Gelre maakte. Van de eerste druk van deze kaart uit 1543 is geen exemplaar meer bekend. Het enig bestaande exemplaar is met 1556 gedateerd en bevindt zich in de Herzog-Albert Bibliotheek te Wolfenbüttel.

Een van de redenen om voor deze uitsnede, waarop de stad Nijmegen voorkomt, te kiezen vindt zijn oorsprong in het feit dat de eerste regionale studiedag die vanuit de Werkgroep voor de Geschiedenis van de Kartografie (in samenwerking met de Provinciale Archiefinspectie Gelderland) in deze stad georganiseerd wordt. Zie voor nadere bijzonderheden over deze studiedag elders in deze rubriek.

De redactie

Regionale studiedag Gelderland op zaterdag 26 april 1986

Op 26 oktober 1985 werd op de jaarlijkse, landelijke studiedag van de Werkgroep voor de Geschiedenis van de Kartografie rond het thema polder-, waterschaps- en rivierkartografie door de voorzitter, Professor Schilder het voornemen geuit om min of meer regelmatig 'regionale studiedagen' te organiseren. De opzet zou worden om dan een aantal lezingen te houden rond de oude kartografie van die specifieke regio. De eerste studiedag zal betrekking hebben op de provincie Gelderland.

De Werkgroep voor de Geschiedenis van de kartografie organiseert in samenwerking met de Provinciale Archiefinspectie van Gelderland deze dag. We zijn bijzonder verheugd, dat het Gemeentearchief van Nijmegen de gelegenheid biedt om deze dag

binnen de poorten van het oude 'Arsenaal', waarin zij gehuisvest is, te organiseren. In dit kader past dan ook uitstekend een lezing rond de militaire kartering van Gelderland (Drs. F.W.J. Scholten). Een tweede voordracht zal gaan over de kaartencollectie van het Rijksarchief te Arnhem (Dhr. J. den Draak). Verder zal een lezing gehouden worden over de activiteiten van de Werkgroep Kadastrale Atlas Gelderland (Dr. J.F. van Oosten Slingeland). Het middagprogramma zal gevuld worden met een lezing door een medewerker van het Gemeentearchief van Nijmegen (Dhr. H. de Heiden). Hij zal het hebben over de ontwikkeling van de stad Nijmegen aan de hand van oude stadsplattegronden. Speciale aandacht zal worden besteed aan de weergave van het historische Valkhof, waar in de negende eeuw Karel de Grote mogelijkwerijs vertoefde. De inhoudelijke kant van de dag wordt besloten met een tentoonstelling in het Gemeentearchief en een excursie naar het vlakbij gelegen en al eerder genoemde Valkhof. Hierbij zal gerefereerd worden aan de getoonde kaarten.

Tijdens de dag zal er koffie, thee en een lunch verzorgd worden door de huishoudelijke dienst van het archief. Helemaal op het eind zal er nog een borrel geschonken worden.

Belangstellenden kunnen zich vóór 10 april opgeven door overmaking van f 20,— t.n.v. Drs. M.M.Th.L. Hameleers, giro 1670043 te Nijmegen. Na ontvangst krijgt iedereen een bevestiging toegezonden, alsmede een definitief programma waarop o.a. verschillende tijden vermeld zullen staan, en een routekaartje van de binnenstad van Nijmegen. Voor eventuele informatie kunt u schrijven naar Drs. M.M.Th.L. Hameleers, Geografisch Instituut, Postbus 80115, 3508 TC Utrecht, tel. (op maandag en woensdag) 030-532052/532051.

Rectificatie artikel E. Dekker

In *Caert-Thresoor* 4,4 is in het artikel 'Het vermeende plagiaat van Frederik de Houtman. Een episode uit de geschiedenis van de Hemelkartografie' door E. Dekker onvoldoende tot uitdrukking gekomen dat voor het onderzoek beschreven in dit artikel dankbaar gebruik werd gemaakt van gegevens ontleend aan globes uit de collecties van het Rijksmuseum 'Nederlands Scheepvaart Museum' te Amsterdam en Rijksmuseum voor de Geschiedenis van de Natuurwetenschappen en van de Geneeskunde 'Museum Boerhaave' te Leiden. Daarnaast werd gebruik gemaakt van foto's van globes uit de collecties van het Salzburger Museum Carolino-Augustinum (o.a. foto op blz. 73), de Koninklijke Bibliotheek te Brussel (foto op blz. 71) en het Stift Kremsmünster (Oostenrijk) (o.a. foto op blz. 72), die door R.A.J. van der Krogt voor het onderzoek ter beschikking werden gesteld. Onze excuses voor deze onvolledigheid.

Rondvraag betreffende Nederlandse stedeboeken

Ten behoeve van een wetenschappelijk onderzoek zoek ik dringend de hieronder vermelde stedeboeken uit de 17e eeuw. Bij de grote Duitse en Nederlandse bibliotheken heb ik al geïnformeerd, evenals bij de British Library (Londen), Bibliothèque Nationale (Parijs) en de Library of Congress (Washington). Wie kent de volgende werken of delen daarvan (bijvoorbeeld losse kaarten eruit afkomstig) in openbaar of privé bezit?

- Carel Allard: Afbeelding van een hondert der voornaamste en sterkste steden in Europa. . . , Amsterdam 1700 (een boekwerk in de Österreichische National Bibliothek met gelijklopende titel en met vestingplattegronden is hieraan niet identiek!).
- Anoniem: Afbeeldinghe der voornaemste Steden van Nederland (titelblad en 23 stadsgezichten, waarschijnlijk tweede helft van de 17e eeuw).
- [Johannes de Ram]: Reeks zonder titel met klederdracht-afbeeldingen ten behoeve van stadsgezichten (48 bladen, verschenen vóór 1693; naar deze zijn de betreffende klederdracht-bladen gegraveerd in Carel Allards 'Orbis habitabilis oppida et vestitus' van ca. 1695).
- Zacharias Roman - Nicolaes Visscher: Toneel of te bysondere Beschryvinghe van 't Hertogdom Brabant. . . , Middelburg 1662.

Ik stel iedere informatie hierover zeer op prijs:

Josef H. Biller, Ismaninger Strasse 78/1, D-8000 München 80 (BRD).

Besprekingen

K. ZANDVLIET, *De groote waereld in 't klein geschildert. Nederlandse kartografie tussen de middeleeuwen en de industriële revolutie.* Alphen aan den Rijn, Canaletto 1985. ISBN 90 64 557-1. 31 x 24 cm. 194 pagina's. f 120, —.

Naast C. Koemans *Geschiedenis van de kartografie van Nederland*, twee jaar geleden verschenen, kan Zandvliets *Nederlandse kartografie*. . . als een vervolg-uitgave gezien worden, zo moeten de uitgevers gedacht hebben: het boek heeft hetzelfde formaat en dezelfde lay-out met zeer veel zwart-wit illustraties en illustraties in kleur. Overeenkomst is er slechts op dit punt, want onderwerp en doelstelling van beide publikaties verschillen sterk. Professor Koeman schreef zijn boek als aanvulling op en vernieuwing van het in 1947 uitgegeven boek van Fockema Andreae van Van 't Hoff, waarin hij onder meer de door hem jarenlang gegeven colleges als uitgangspunt nam. Zandvliets boek daarentegen is ontstaan in het prille begin van zijn kennismaking met de historische kartografie. Het is door hem geschreven nadat hij als medewerker bij de kaartenafdeling van het Algemeen Rijksarchief te Den Haag een tentoonstelling over de Nederlandse kartografie had samengesteld. Hierbij lag niet het accent op de oude kaarten van het Nederlandse grondgebied (zoals in Koemans boek), maar op kaarten die in Nederland werden vervaardigd. Ook dit boek heeft vergelijkbare voorgangers, boeken die een niet diepgravend overzicht geven, respectievelijk: J.J. Vredenburg-Alink, *Spiegel der Wereld. Nederlandse kaartmakers en hun werk* (Utrecht 1969) en S.J. Fockema Andreae en C. Koeman, *Kaarten en kaarttekenaren* (Bussum 1972). Zandvliet is er evenwel in geslaagd zijn boek een eigen gezicht te geven, door de gekozen onderwerpen en illustraties (en afbeeldingen; er is in het boek een nogal verwarrend onderscheid tussen beiden gemaakt) enerzijds en de (voor ingewijden) prikkelende opmerkingen, woordgebruik en tabellen anderzijds. De inhoud bestaat uit dertien hoofdstukken die handelen over verschillende kartografen (Cornelis Anthonisz., Petrus Plancius, Joan Blaeu, Nicolaas Cruquius en C.R.T. Kraijenhoff), waarbij telkens de daarbij behorende afbeeldingen uitvoeriger zijn toegelicht dan de illustraties. Een reeks bijlagen met authentieke teksten van kartografen en kunsttheoretici uit de zeventiende en achttiende eeuw, een uitvoerige literatuurlijst en een personenindex komen aan het slot voor.

Het boek is bedoeld voor 'een niet specifiek kaarthistorisch geïnteresseerd publiek', zoals ons in het voorwoord wordt meegedeeld. Zo zullen mensen uit het vak de inhoud dan ook moeten beoordelen. Kort gezegd: ik vind dat het boek aan zijn doel beantwoordt. Dit neemt echter niet weg dat tegen de wijze waarop sommige onderwerpen zijn behandeld en de feitelijke informatie bedenkingen zijn aan te voeren. De vijf kartografen worden over het algemeen zeer onvolledig en ten dele onjuist aan de lezer voorgesteld. Zo is van Cornelis Anthonisz. niet te beweren dat hij landmeter was, Nicolaas Cruquius werd niet te Delft maar in West-Vlieland geboren. Eigenlijk moet de index geraadpleegd worden om meer over de vijf geselecteerde kartografen te kunnen vernemen. Over Joan Blaeu leest men elders (p. 48) dat hij remonstrants was zoals zijn vader Willem Jansz. en uit overwegingen van tolerantie katholieke werken uitgaf. Anders schrijvers brengen naar voren dat Joan Blaeu persoonlijke sympathieën had voor het rooms-katholicisme, vooral na zijn reis naar Italië, een interessant gegeven dat door Zandvliet bevestigd noch ontkend wordt.

De structuur van het boek brengt met zich mee dat herhalingen voorkomen. Hoe we tegen de vroegere landmeters aan moeten kijken wordt in het begin (p. 5-7), maar ook verder nog al eens ter sprake gebracht, o.a. op p. 142, waar de stellige bewe-

ring voorkomt dat zij geregeld als (tuin)architecten optraden. Zijn daarvan wel echt zoveel bewijzen te geven? Het probleem bij de tuinarchitecten uit de zeventiende en achttiende eeuw is juist dat ze meestal niet bij naam bekend zijn. Hoe het ook zij, het onderwerp landmeters zal (binnenkort) beter behandeld kunnen worden nu er (mede onder leiding van Zandvliet) landelijk een onderzoek gaande is naar oude registraties van landmeters in de rijksarchieven. De publikatie hiervan is komend jaar te verwachten.

Bij de bespreking van de wandkaarten is het jammer dat de zeer grote groep zeventiende- en achttiende-eeuwse wandkaarten van de Nederlandse gewesten (provincies), heerlijkheden, waterschappen en droogmakerijen (er zijn er zeker meer dan vijftig) niet genoemd is. Het is begrijpelijk dat de auteur vrijwel hoofdzakelijk schrijft over de Hollandse (Amsterdamse) kartografische prestaties. Maar goede informatie, hoe weinig ook, over de vroegere kartografen elders in ons land moet niettemin gegeven worden. De Friese kartograaf Bernard Schotanus à Sterringa leefde van 1644-1705 en is dus moeilijk een achttiende-eeuwer te noemen (p. 149-150). De zeer produktieve Gelderse landmeter-kaarttekenaar Nicolaas van Geelkercken hoort toch niet thuis in het rijtje van de Vlaamse school (p. 46)? Uit de catalogus van overzichtstentoonstelling over zijn werk, gehouden in Zutphen en Arnhem in 1972, en Keunings artikel over hem (*Imago Mundi* XI, 1954) blijkt niet dat hij een Vlaming van origine zou zijn.

Dat bij waterschapskaarten 'de inhoud van de kaart altijd voorrang kreeg boven de verzorging' (p. 137) is een aanvechtbare stelling. Een aantal waterschapskaarten werden gedurende lange tijd vele malen opnieuw uitgegeven, waarbij de randdecoratie met de wapens van dijkgraaf en hoogheemraden wel werden vernieuwd en de verouderde kaartinhoud niet.

Waarom, zo vraag ik mij af, is het nodig in dit boek (bestemd voor de leek) een opmerking te maken over de discussie tussen Hoek en Huussen aangaande de datering van de kaart van de drie Schieën (p. 8 en afb. 2) en zelfs als mogelijke auteur Jan de Pape naar voren te brengen en daarvoor geen argumenten aan te voeren (op p. 53 wordt overigens de kaart merkwaardig genoeg definitief op zijn naam geschreven). Een ingezonden brief hierover in *Caert-Thresoor*, toen deze kwestie aan de orde was, zou op zijn plaats geweest zijn.

Het wisselend gebruik van de lastige termen 'voorwaartse snijding', 'driehoeksmeting' en 'getrianguleerd frame' (p. 6, 10 en 12), waarmee in de tekst hetzelfde wordt bedoeld, moet op de leek ook vreemd over komen.

Aardig vond ik (maar een kunsthistoricus zou er zijn oordeel beter over kunnen geven) het hoofdstuk over kunst en kartografie, een in historisch-kartografische kringen in Nederland helaas verwaarloosd onderwerp. Zandvliet stond bij het samenstellen van het boek (niet te vergeten het selecteren van de vele illustraties) voor een moeilijke opgave. Het is in hem te prijzen dat hij het karwei heeft aangedurfd en alleszins redelijk heeft uitgevoerd.

Marijke Donkersloot-de Vrij

Nieuwe literatuur en facsimile-uitgaven

Inzendingen voor deze rubriek aan: drs. J.W.H. Werner, Universiteitsbibliotheek, Postbus 19185 1000 GD Amsterdam.

BERG, W.J. van den, *Historisch kadaster van de Binnen-Egmondten*. Utrecht: Bolwerk, 1985. 4 delen. f 240,—. ISBN 90 71431 05 3.

BOS, J.M., Archeologische streekbeschrijving. In: *Spiegel Historiae* 20 (1985) blz. 532-535.

De auteur geeft een kort overzicht van de methoden, naast 'graven', om de materiële geschiedenis van een gebied in kaart te brengen, o.a. met behulp van moderne en oude kaarten.

CAMPBELL, Tony, Cartochronology, or helpful hints on how to get a date. In: *The Map Collector* 33 (Dec. 1985) blz. 52-54.

Dit artikel vermeldt een aantal aspecten, hulpmiddelen en methoden die van belang zijn voor het dateren van (oude) kaarten, als aanzet tot en ter aankondiging van het 'Cartochronology Project', dat moet resulteren in de publikatie van gegevens die bij het dateren van kaarten behulpzaam kunnen zijn.

— *Chaerte vande Vrye Heerlickheydt Warmond*. Alphen aan den Rijn: Canaletto, 1985. Facs. krtn. + tekstdeel in kl. en z/w f 150,—

Facsimile-uitgave van de pre-kadastrale handschriftkaart door Johannes Dou(w) uit 1667.

DONKERSLOOT-DE VRIJ, M., Een maquette van Hoorn naar de situatie van 1650. In: *Spiegel Historiae* 21 (1986) blz. 10-13.

EDELL, Stephen, Concave hemispheres of the starry orb. In: *Bulletin of the Scientific Instrument Society* 7 (1985) blz. 6-8.

Sluit in meer algemene zin aan bij Van der Krogt's artikel (zie onder).

EMMER, H., De kartografie van Zeist. In: *Bulletin ter bevordering van de kennis van de geschiedenis van Zeist*, uitgegeven door de Van de Poll-Stichting 15/3 (sept. 1985) blz. 41-60.

Beknpte toelichting op een tentoonstelling van kaarten uit de 16de tot en met de 19de eeuw - afkomstig uit de collectie Van de Poll - gehouden in het slot Zeist op 7 september 1985. Een meer volledige beschrijving van alle kaarten in bezit van de Stichting Van de Poll zal binnenkort voltooid worden.

GILMARTIN, Patricia, The Austral continent on 16th century maps, an iconological interpretation. In: *Cartographia* 21/4 (Winter 1984) blz. 38-52.

Een studie van de afbeelding van het Zuidland op 16e eeuwse kaarten, geïnterpreteerd op basis van de verschillende waarden van de samenleving van waaruit zij afkomstig zijn, in het bijzonder die van de Renaissance.

KROGT, Peter van der, Globes, made portable for the pocket. In: *Bulletin of the Scientific Instrument Society* 7 (1985) blz. 8-15.

Met nadruk op het Nederlandse aandeel (vgl. EDELL).

KROGT, Peter van der, Two peculiar 19th century globes. In: *The Map Collector* 33 (Dec. 1985) blz. 28-31.

LEMOINE-ISABEAU, C., *Belgische kartografie in Spaanse verzamelingen van de 16de tot de 18de eeuw*. Catalogus door C. Lemoine-Isabeau met medewerking van P. Bragard, H. Ca-

pel, L. Danckaert en J. de Graeve. Brussel: Gemeentekrediet, 1985. Ill. in kl. en z/w, 112 blz. Ca. f 20,—. ISBN 90 6988 002 4.

Catalogus van de tentoonstelling in het Kon. Museum van het Leger en van Krijgsgeschiedenis, Brussel, gehouden van 1 okt.-1 dec. 1985. Ook als franstalige uitgave verschenen.

SCHILDER, Günter, *Voyage to the Great South Land, Willem de Vlamingh 1696-1697*. Translated by C. de Heer. Sydney: Royal Australian Historical Society, in association with The Australian Bank, 1985. 259 blz. Ca. f 100,—. ISBN 0 909954 09 7.

Bijgewerkte Engelse vertaling van De ontdekkingsreis van Willem Hesselsz. de Vlamingh in de jaren 1696-1697. ('s-Gravenhage: Linsch. Ver., 1976.)

WINTER, P.J. van, Twee eeuwen landmeters en ingenieurs. In: *Academisch onderwijs in Franeker en Groningen 1583-1843. IJver en wedijver*, blz. 33-52. (Groningen: Universiteitsmuseum Groningen, 1985).

In dit artikel van prof. Van Winter komt naar voren dat zowel in Franeker als in Groningen in bepaalde perioden sprake is van 'gepromoveerde landmeters'.

WOOD, Clifford H., Tonal reproduction processes in map printing from the 15th to the 19th centuries. In: *Cartographia* 22/1 (Spring 1985) blz. 78-92.

Nieuw tijdschrift

SPECULUM ORBIS, *Zeitschrift für Alte Kartographie und Vedutenkunde*. Hrsg. u. Redaktion Peter H. Meurer u. Dietrich Pfahler.

Dit nieuwe historisch-kartografische en historisch-topografische tijdschrift zal twee maal per jaar verschijnen, met ingang van 1985. Het ligt in de bedoeling om het hiaat op dit terrein op te vullen dat bestaat in het duitstalige gebied. *Speculum Orbis* is een onafhankelijk tijdschrift met wetenschappelijke ambities maar het is ook de bedoeling om een medium te verschaffen voor een veel bredere kring van kaartkenners en -liefhebbers. Elk nummer is voorzien van talrijke illustraties en heeft 64 pagina's. Uitgave: Verlag Dietrich Pfahler, Berliner Strasse 37 D-8740 Bad Neustadt a.d. Saale (BRD). Losse nummers: DM 30,—, jaarabonnement DM 54,— (Europa), DM 60,— (overige).

ISSN 0178 9902.

HISTORISCHE KARTOGRAFIE VAN RUSLAND

Verzamelaar van kaarten en gegevens m.b.t. de historische kartografie van Rusland wil gaarne contact leggen met verzamelaars van dit thema.

Doel: het uitwisselen van gegevens en kennisnemen van elkanders collecties.

Reakties s.v.p. richten aan:

I. Wladimiroff

Weezenhof 83-73

6536 CG Nijmegen.

J. Emmering
Antiquarian Bookseller
and Printdealer

N. L. Voorburgwal 304
1012 RV Amsterdam
tel. 020 - 231476

Old and Rare maps. West Indiana

Günter SCHILDER - *Australia Unveiled*. The share of the Dutch navigators in the discovery of Australia. Amsterdam, 1975. 2 delen in 1. 25 x 17½ cm. (XII), 424 pp. 44 platen, 61 afbeeldingen in de text, en 88 kaarten. Linnen.
 ISBN 90 221 9997 5 Dfl. 170,—

Günter SCHILDER - The World Map of 1624 by Willem Jansz. Blaeu and Jodocus Hondius. Amsterdam, 1977. 44 x 55 cm. Eén op één facsimile, bestaande uit 20 bladen, welke tezamen een wereldkaart vormen van 244 x 165 cm. Met een uitvoerige introductie door G. Schilder.
 ISBN 90 6072 118 7 Dfl. 165,—

Günter SCHILDER - The World Map of 1669 by Jodocus Hondius the Elder and Nicolaas Visscher. Amsterdam, 1978. 44 x 55 cm. Eén op één facsimile, bestaande uit 20 bladen, welke tezamen een wereldkaart vormen van 246 x 167 cm. Met een uitvoerige introductie door G. Schilder.
 ISBN 90 6072 119 5 Dfl. 165,—

Günter SCHILDER - James WELU - The World Map of ca. 1610 by Petrus Kaerius (Pieter van den Keere). Amsterdam, 1980. 44 x 55 cm. Eén op één facsimile, bestaande uit 10 bladen, welke tezamen een wereldkaart vormen van 197 x 126 cm. Met een uitvoerige introductie door G. Schilder en J. Welu.
 ISBN 90 6072 120 9 Dfl. 145,—

Günter SCHILDER - Three World Maps by Nicolaes van Wassenae and François van den Hoeye of 1661, Willem Janszoon (Blaeu) of 1607, Claes Janszoon Visscher of 1650. Amsterdam, 1982. 44 x 55 cm. Eén op één facsimiles bestaande uit gezamenlijk 14 bladen, welke drie grote wandkaarten vormen. Met een uitvoerige introductie door G. Schilder.
 ISBN 90 6072 121 7 Dfl. 165,—

Alle prijzen excl. 5% B.T.W.

Verkrijgbaar via de boekhandel of bij de uitgever:

NICO ISRAEL
Keizersgracht 489
1017 DM Amsterdam
 Tel.: (020) - 22 22 55.

ANTIQUARIAAT FORUM

Oude, zeldzame boeken. Atlassen.
Oude prenten en kaarten.

Catalogi op aanvraag — Gratis zoekdienst.

FORUM

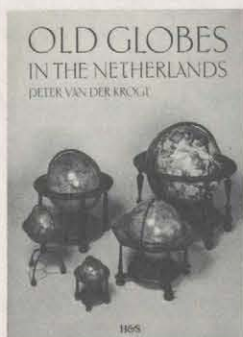

Oudegracht 206
3511 NR Utrecht
Tel. 030-31 69 77

H&S

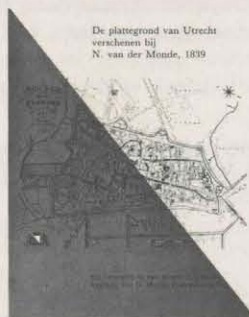
HES UITGEVERS B.V.

Postbus 129
3500 AC Utrecht.
Tel. 030-31 69 77

Leverbaar:

P. C. J. VAN DER KROGT.
Old Globes in the Netherlands.
1984. Met 80 illustraties,
waarvan 10 in kleur.
Gebonden. 290 p. f 75,—

M. DONKERSLOOT-DE VRIJ.
De plattegrond van Utrecht
verschenen bij N. van der Monde.
1839. Een heruitgave op ware
grootte en in kleur, met een
toelichting.
1983. 4to. Paperback.
Met illustraties. 39 p. f 39,75

P. C. J. VAN DER KROGT.
Advertenties voor kaarten,
atlassen, globes, e.d. in
Amsterdamse kranten, 1621-1811.
1985. Gebonden. 476 p. f 150,—

In voorbereiding:

H. A. M. VAN DER HEYDEN.
The oldest maps of the Netherlands.
Cartography of the XVII Provinces
in the 16th Century. 1986.
Gebonden. Rijk geïllustreerd.
ca. f 95,—

MARCEL DESTOMBES
(1905-1983). Contributions
sélectionnées à l'histoire de la
cartographie et des instruments
scientifiques.
Selected contributions to the
history of cartography and
scientific instruments.
Red. G. G. Schilder, P. C. J. van
der Krogt en S. W. G. de Clercq.
1986. Gebonden. ca. 550 p.
ca. f 200,—

Verkrijgbaar via de boekhandel of bij de uitgever.
Fondscatalogus 1986-1987 gratis op aanvraag.